

СЕПАРАТ

Службени гласник, Београд, 2011.

КОНЦЕПТ НАРОДНОГ И КЊИЖЕВНОГ ЈЕДИНСТВА
У ЈУЖНОСЛОВЕНСКИМ КЊИЖЕВНОСТИМА
– ИДЕОЛОГИЈА КЊИЖЕВНОГ ЈУГОСЛОВЕНСТВА

I

1.

Иако су у ранијим периодима развоја славистичке науке појмови Јужни Словени, јужнословенски народи и јужнословенске књижевности чешће употребљавани и прецизније одређивали предмет о коме је ријеч, они су касније постепено замијењени нешто ужим појмовима југословенског одређења. Разлика је у томе што појам *јужнословенске књижевности* у свом пуном и дословном значењу подразумијева и бугарску књижевност, које нема у садржају појма југословенска/е књижевности.¹ До тога је дошло зато што су Бугари веома рано стекли јаку државу и сопствену цркву, а тиме и значајну улогу у најранијој фази покрштавања Словена и развоја писмености међу њима, па су се на основу тога веома брзо формирали као посебна и просторно издвојена народна цјелина. На другој страни били су Срби, који су се такође доста рано изборили за државну и црквену самосталност, а с њима и остали национално слабије

¹ У журби да се што прије отарасе „непожељне“ југословенске књижевне атрибуције, многи се данас враћају старијем, у филологији 19. вијека уобичајеном појму *јужнословенске књижевности*. Како је посреди употреба тога појма у значењу које се односи само на његов хронолошки и предметно јасно уочљив југословенски садржај, та замјена ипак не рјешава термилошко питање које се јавља дезинтеграцијом бившег југословенског књижевног простора (видјети: Михајло Пантић, „Јужнословенска интерлитерарна заједница: односи српске и хрватске књижевности 1918–1930“, *Зборник Мајнице српске за славистику*, књ. 46–47, 1994, стр. 30).

издиференцирани народи на Словенском Југу, с којима су Срби живјели у неколико сопствених или туђих државних творевина од средњег вијека до најновијег времена. Посебан статус бугарске књижевности произилази и из чињенице што се Бугарска послѣ Првог свјестког рата није нашла у Југославији као заједничкој држави Јужних Словена.

Због тога се послѣ формирања Југославије 1918. ужи појам „југословенска/е књижевност“ коначно утемељује и легитимише као књижевни корпус чија је припадност одређена простором и именом државе у којој је настао, али и унутрашњим садржајем који произилази из вишевијеконих историјских тежњи за народним, језичким и књижевним јединством сличних народа који су, иако етнички и културно испреплетени и међусобно упућени једни на друге, били принуђени да живе у различитим државама и под туђом политичком и културном доминацијом која је пријетила њиховом коначном однарођавању. Тај садржај, уосталом, значајно је утицао и на формирање заједничке југословенске државне идеје која се реализовала у стварању њихове прве заједничке, југословенске државе, а потом је дјеловао и као унутрашњи, културни и духовни фактор њеног учвршћивања, трајања и опстанка.

Треба, међутим, рећи да се носиви, средишњи дио тога садржаја указује у још ужем смислу који подразумева јединство српске и хрватске књижевности, односно књижевности створане на српскохрватском језику. Отуд је појам „југословенска књижевност“ понекад замјењиван и појмом „српско-хрватска књижевност“, а да при томе у основи није извршено огрешење о смисао и значење књижевне ситуације о којој је ријеч. Словеначка књижевна компонента и због језичке разлике, али и због претходно јасно формиране словеначке националне свијести, више је остала по страни и није битније утицала на дату ситуацију, нити је и сама примала значајније утицаје од ње. У одређење појма *југословенска књижевност* она је доспјела у пакету с политичким и државним аспектом идеје југословенства, тј. с чином оснивања заједничке југословенске државе. На другој страни, неразвијена македонска национална свијест и књижевност која се дуго колебала између бугарске и српске националне идеје²,

2 Јован Цвијић је, на примјер, у својим истраживањима 1906. утврдио да македонска племена словенског поријекла немају јасно изражено ни српско ни бугарско национално осјећање и свијест, предвиђајући да ће се национално асимилirati

у појму *југословенска књижевност* једно вријеме учествовала је као саставни дио српске књижевности, а послије 1945. и као посебан национални књижевни ток. Слично је било и с муслиманским књижевним стваралаштвом које је у одређење југословенске књижевности улазило у оквиру босанскохерцеговачке, српске или хрватске књижевности, а од седамдесетих година 20. вијека и као посебан национални књижевни корпус.³

У вријеме настанка (до Првог свјетског рата) и у првој фази развоја и дјеловања идеје књижевног јединства (до 1929. године), када се вјеровало да се то јединство може остварити у потпуности и до краја, овај појам најчешће је употребљаван у једнини (*југословенска књижевност*). Треба имати на уму да је тада на Словенском Југу било веома раширено и готово опште-прихваћено схватање о једном југословенском троименом народу, који обухвата Србе, Хрвате и Словенце, за који се вјеровало да ће се временом конституисати као посебан национални организам. Касније, када се све више уочавало да „народно јединство“ није могуће остварити стапањем постојећих националних индивидуалности у нову јединствену југословенску нацију, појам *југословенска књижевност* почиње да се употребљава и у множини (*југословенске књижевности*), при чему се и даље мисли на српску, хрватску и словеначку књижевност.

Слично је било и послије 1945, када је у оквиру једног новог и другачијег југословенског патриотизма, садржаног у идеји братства и јединства, југословенска политичка и књижевна идеја добила нови замах и јаке подстицаје, што је резултирало поновном, учесталом употребом појма југословенска књижевност, да би временом, јачањем републичко-покрајинског федерализма, од шездесетих и седамдесетих година наовамо, поново све више у употребу улазио појам *југословенске књижевности*, с тим да се под тиме сада, осим српске, хрватске и словеначке

зависно од тога којој ће од ове двије државе припасти простор на коме живе (Проф. С. Станојевић, *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, књ. II, Библиографски завод, Загреб, 1928, стр. 751).

³ Схватање тога појма непосредно послије ослобођења земље 1945. најнепосредније је изразио Антун Барац у својој књизи *Југословенска књижевност*, која је од 1954. до 1963. доживјела три издања: „Израз ‘југославенска књижевност’ заједнички је назив за литературе Срба, Хрвата, Словенаца и Македонаца, окупљених у Социјалистичко Федеративној Републици Југославији“ (Антун Барац, *Југославенска књижевност* (III издање), Матица хрватска, Загреб, 1963, стр. 5).

књижевности, подразумевају и нови књижевни корпуси, као што су македонска, црногорска, муслиманска и босанскохерцеговачка књижевност. Треба, међутим, знати да се ниједан од ових појмова, и у једнини и у множини, ни у једном тренутку не губи из употребе него, зависно од националних односа у земљи, у једној фази више долази до изражаја један, а у другој други.

2.

Идеологија књижевног југословенства, у значењу о коме је било ријечи, има дугу предисторију, дугу колико је дуга и историја словенске писмености и књижевности. Још од почетка, када су кренули да се насељавају на овим просторима, Словени су од сусједних народа схватани као један народ. То опште словенско име употребљавано је истовремено и за све Словене и за свако појединачно словенско племе или народ. Остатке такве ситуације срећемо још и данас у именима земаља Словенија и Словачка и њихових становника – Словенци и Словаци. У истом значењу на нашим просторима употребљавана су и имена Слави, Славјани и Словини. (Постоји, чак и једна етничка група у Пољској под именом Словинци.) Подручја с разним облицима словенског државног организовања у унутрашњости Балкана, Византинци називају „Склавиније“. Слично је било и дуж Јадранског мора, гдје је у средњем вијеку по градовима живјело становништво романског поријекла: словенску етничку масу која је из дубоког залеђа запљускивала те градове, улазила у њих и полако их словенизирала, и Латини су такође схватали као јединствену народносну групу. И ту је преовладало опште словенско име *Sclavi*, тј. Слави, односно Словини.

Иако су се поједине народне индивидуалности веома споро издвајале из општег словенског садржаја и имена, уочљиво је да је нешто другачија ситуација у крајевима који се протежу од истока и југоистока према центру Балкана, гдје су били снажнији утицаји Византије и гдје су се као православни народи издиференцирали Бугари и Срби, који су од најранијег периода имали јаке сопствене државне и црквене институције. На другој страни, од централног дијела Балкана према југозападу и западу, гдје су словенска племена најдуже живјела под влашћу или под утицајем Рима, Венеције, Аустроугарске, па и Наполеона, веома

рано постојала је средњовјековна хрватска држава, која је потом 1102. ушла у састав Угарске, али се хрватска народна индивидуалност није довољно развила. Напротив, нестанком те државе она се донекле и изгубила, тако да су Хрвати у 19. вијек, као вијек у коме се модерне нације коначно конституишу и афирмишу, ушли с великим закашњењем. Ту свијест је замјењивала идентификација у јединственој западној цркви која је била недјељива јер један народ или једна држава нису могли имати самосталну црквену организацију која би била у функцији очувања сопствене народне посебности и развијања националне свијести.

Ту функцију нису могле имати ни средњовјековна босанска држава и посебна „крстјанска“ босанска црква, уклијештена између Византије и Рима, против које су се као јеретичке ове двије цркве бориле и која је тако ослабљена убрзо морала нестати пред најездом Турака. Богумили, као припадници те цркве били су једна тада раширена кршћанска вјерска секта, а не неко посебно босанско народносно осјећање и одређење. Босанско име (Босанци, Бошњаци) за људе из ових крајева који су прије и послје самосталне средњовјековне босанске државе улазили у састав разних других државних творевина, кроз историју се трајно одржало, али више као израз покрајинске или државне а не националне припадности, на исти начин као што су се звали становници у другим, сродним покрајинама или провинцијама (Хрвати, Далматинци, Славонци, Сремци и сл.). То се најбоље види на примјерима како их ословљавају сами писци из тих времена. Тако, Доситеј, када пише о онима који говоре нашим језиком (штокавско нарјечје), спомиње житеље черногорске, далматске, херцеговске, босанске, сервијске, хрватске (кромје мужа), славнијске, сремске, бачке и банатске (осим Влаха). Бранко Радичевић у *Колу* поздравља Србијанце, Хрваћане, Босанце, Ере (Херцеговце), Сремце, Црногорце, Далматинце, Дубровчане, Славонце, Банаћане, Бачване, оне „дуж“ Дунава (ваљда Бугари), и оне „где је Драва“ (ваљда Штајерци и Корупши).

Колико је словенска прошлост на овим просторима била маглопита, и задуго без сопствене државне и народне морфологије, свједочи и податак о основним историјским и књижевним списима и изворима који се узимају као први знаци и трагови стицања словенске посебности и самосвијести на Словенском Југу, која се на крају, много касније, уобличила и артикулисала идејом књижевног југословенства.

Најстарији међу њима познат је под именом *Ајетойис ѿоѿа Дукљанина* (у оригиналу *Regnum Slavorum*, тј. *Краљевство Словена*) из друге половине 12. вијека. Његов писац је, како се сматра, надбискуп барски Гргур, Латин из Задра, који вели да је ово дјело првобитно било написано на словенском (у том облику није сачувано), а да га је он касније, када се показало потребним, сам превео на латински. Потреба о којој је ријеч била је изгледа политичке природе и налазила се у најужој вези са садржајем самог тога списа. У дјелу се, наиме, говори да је на Словенском Југу некада постојало велико краљевство Словена, а стављање у оптицај његовог садржаја и на латинском језику имало је сврху да се византијски цар Манојло I Комнин, који је у то вријеме већ владао „Далмацијом, Босном, Србијом и Хрватском“ наговори да то некадашње краљевство Словена обнови и припоји Византији. То краљевство, према Дукљанину, састојало се од четири бановине (Хрватска, Босна, Дукља и Рашка) и наводно је било признато и од Византије и од Рима, тада најрелевантнијих „међународних“ фактора. У овом љетопису се даје родослов владара тог краљевства до половине 12. вијека. То су углавном легендарни краљеви од којих већина касније није идентификована, нити је потврђено њихово историјско постојање, као што је и само то краљевство изгледа више плод непоузданог историјског сјећања и магловитих визија и жеља него резултат утврђене историјске истине. То није случајно јер је једино такав идеалистички однос према сопственој прошлости могао испунити сврху која му је намијењена. А та сврха је садржана у потреби да се изрази и у форми макар тек наслућених догађаја из прошлости артикулише нараста словенска самосвијест на овим просторима. Овај спис сматра се нашим најранијим историјскокњижевним дјелом и он сâм по себи мање значи од одјека на који је наишао код покољења која су много касније трагала за својом словенском самобитношћу и потврду за њу налазила управо у „славној“ краљевској прошлости Словена. Отуд је ово дјело касније на разне начине прештамповано и служило као инспиративни подстицај за бројна књижевна дјела са историјском тематиком у којима се трагало за сопственим идентитетом.

Мавро Орбин је аутор другог значајног историјског списа у коме се наставља ова линија стицања свијести о самобитности Јужних Словена и њиховој повезаности путем идеализоване сопствене прошлости. Његово дјело, објављено много касније,

почетком 17. вијека, у ствари је једна од неколико прештампаних и дорађених верзија Дукљаниновог љетописа. Орбин је, у ствари, на италијансаки превео први дио Дукљаниновог љетописа, а сâм дописао историју краљева Далмације, задржавајући истовремено Дукљанинов наслов *Краљевство Словена* (*Il regno degli Slavi*). Треће познато дјело те врсте *Разговор угодни народа словинској* Андрије Качића Миошића из средине 18. вијека је у ствари хроника у прози, с безмало двије стотине десетерачких пјесама, у којој се такође описује јуначка прошлост „словинска“, од легендарних краљева из Дукљанинове хронике до најновијег времена. Његово дјело је нека врста јужнословенске повјеснице у стиху за коју је аутор користио разне изворе. Због пријемчивости теме, начина обраде, адекватног народног језика, али и због тога што не познаје границе између православних и католика, па ни између хришћанства и ислама, Качићево дјело имало је велики утицај на развој идеје народног јединства међу Јужним Словенима и као такво готово подједнако било популарно и раширено у Хрватској, Далмацији, Словенији, Црној Гори, Србији, Македонији и тако даље.

И Орбин и Качић допуњавају Дукљаниново полулегендарно краљевство Словена реалном српском државном традицијом Немањића. Орбин при томе нешто већу пажњу посвећује Бугарској, а Качић својим пјесмама босанској историји. Интересантно је да се и један и други најмање баве хрватском историјом (Орбин има један кратак чланак, а Качић кратку хроничарску биљешку).

3.

Све су јужнословенске књижевности прошле дуг пут до свог данашњег идентитета. Писменост и књижевност код свих јужнословенских народа почиње с процесом христјанизације, и то оним тренутком тог великог догађаја када Ђирило и Методије крећу у мисију ширења хришћанства на словенском језику. Остајући задуго одређена том почетном сврхом, пуну своју мјеру књижевност на овим просторима достиже у оквиру ширих универзалних образаца заснованих на истоветној лингвистичкој, идеолошкој, стилској и жанровској подлози средњег вијека. То се посебно односи на бугарску и српску књижевност, али типичне

књижевне производе тога времена (религиозне списе, повеће, натписе и сл.) срећемо и у осталим земљама Словенског Југа, које у том дугом периоду егзистирају као посебне државне творевине или су обухваћене неким другим формама политичког и државног организовања. У лингвистичком смислу, универзалност те књижевности исказује се употребом старословенског, односно црквенословенског језика, с неколико познатих типичних варијаната изведених из њега (старословенски, српскословенски, рускословенски, славеносрпски), док се њена идеолошка подлога заснива на јединственим вриједностима, захтјевима и потребама на којима почивају и помоћу којих се одржавају државне и црквене структуре средњег вијека. Та лингвистичка и идеолошка универзалност стална је константа и оног дијела књижевног стваралаштва који се касније развија на латинском језику и на латиничном писму у подручјима гдје је био већи утицај западне, Римске цркве.

Из ових универзалних средњовјековних категорија у којима је народносно осјећање постојало више успутно и маргинално, јужнословенске књижевности постепено прерастају у уже, појединачне књижевне структуре утемељене на посебности и самобитности појединих народа. При томе, треба имати у виду да паралелно с писаним, ученим, односно наученим и званичним облицима књижевног рада у народу тече усмено књижевно стваралаштво на народном језику. Иако између писане и усмене књижевности постоје извјесне додирне тачке, у основи оне се развијају одвојено све до кључног тренутка када народни језик на овај или на онај начин не постане истовремено и књижевни. Заједничко свим овим књижевностима у облику у коме их срећемо данас јесте и то што су имале веома дуг пут до преломне тачке када је народни језик постао истовремено и књижевни, пут с различитим фазама и дионицама књижевног развоја које су омогућиле да тај процес коначно побиједи. Мада је тај пут и у погледу подстицаја и у погледу коначног резултата у свим књижевностима био сличан, или готово идентичан, свака је имала и своју сопствену хронологију и своје специфичности. Те специфичности остваривале су се у оквиру једне опште словенске, односно јужно/југословенске самосвијести која се у периоду од неколико вијекова изражавала у разним приликама и на различите начине да би се у завршној фази, на крају 19. и у току 20. вијека оформила у идеју југословенства која се врло конкретно остварила и у политичком, и у државном и у књижевном смислу.

Тако се једна врста интегрализма, настала у околностима средњовјековних књижевних конвенција, заснованих на пуној усклађености стилских и жанровских карактеристика с потребама и захтјевима који су се пред књижевност постављали, постепено гасила и губила на значају, док је на другој страни истовремено полако израстала једна нова интегралистичка идеја, овог пута прво у форми народног јединства на плану језика и књижевности, а потом и у државно-политичком погледу. Спочетка она се зачиње на широј и општој словенској основи, а потом све више локализује на јужнословенски и сужава на југословенски садржај и простор. С обзиром на то да се идеја народне припадности код Бугара и Срба успјешно артикулисала и кроз историју стабилно одржавала путем сопствене средњовјековне државе и цркве, најјаче упориште та идеја добила је у земљама и крајевима на западном дијелу Балкана, уз цијелу обалу Јадранског мора и посебно у његовом дубоком залеђу које се већим дијелом поклапа с данашњом Хрватском. И поменути три књижевноисторијска списа (*Дешојис ѿоја Дукљанина*, *Краљевсѿво Словена* Мавра Орбина и *Разјовор ујодни народа словинској* Андрије Качића Миошића), у којима се прво зачиње, а потом даље развија и шири идеја о словенској, односно јужно/југословенској самосвијести, потичу с тога простора. То није без значаја ако се има у виду да се у њима не говори само о тим крајевима него се одатле пројцира јединствено историјско сјећање на све земље Словенског Југа, при чему се, на примјер код Орбина и Качића Миошића, посебно мјесто даје српској немањићкој држави и њеним владарима. На подручју на коме се у највећој мјери идентификује ова идеја, раније очито није могла доћи до изражаја свијест о сопственој народној посебности, због тога што тај простор није био уједињен и уобличен у јединствену државну, политичку и црквену организацију којом би се та свијест подстицала и одржавала, него се расцјепкан налазио у саставу туђинских држава и био изложен асимилацији и однорађавању.

4.

стицајем околности, управо на дијеловима тога простора развила се значајна књижевна активност у вријеме када се доласком Турака на Балкан, у некад развијеним и моћним средњовјековним

државама, почела гасити готово свака духовна, културна па и књижевна активност. Тада се заправо развија једна посебна књижевна формација, чије данас уобичајено име *дубровачко-далматинска књижевност* (16. и 17. вијек) доста прецизно одређује не само простор и вријеме у коме се појавила него и цивилизацијско залеђе у коме је настала и стилске одлике књижевне епохе у оквиру које се развијала. Осим што служи као нека врста моста којим се на Словенском Југу премоштава празнина од зреле средњовјековне књижевности до класицистичке и просвјетитељске књижевности 18. вијека и даље до општег романтичарског књижевног и националног препорода у 19. вијеку, дубровачко-далматинска књижевност је истовремено и снажни генератор спознаја о словенској, односно јужно/југословенској самосвијести и самосвојности, која ће коначну мјеру показати у идеји југословенског књижевног, али и политичког и државног јединства у другој половини 19. и све до пред крај 20. вијека. То се посебно односи на дубровачку књижевност, при чему треба имати на уму оно што је раније речено да је у средишту југословенске књижевне идеје ужа српско-хрватска књижевна ситуација.

Управо дубровачка књижевност ту ситуацију репродукује на најочигледнији начин и прави је примјер веома сложене еволуције, транзиције, метаморфозе и повратног дејства идеје о словенском, односно јужно/југословенском јединству. То се првенствено односи на начин како се идентификује народности, односно словенски карактер овог књижевног корпуса. Одмах ваља рећи да се из данашњег угла гледано дубровачка књижевност третира првенствено као старији период националне хрватске књижевности, али да је такав статус она добила тек накнадно, повратним дејством и утемељењем хрватске националне идеологије у догађајима из прошлости, који у вријеме када су настајали нису били на тај начин национално маркирани. Тај вид накнадне успоставе националног континуитета позната је појава, а овдје је остварен у оквиру процеса идентификације вјерске и националне припадности који је једна од битних карактеристика формирања националне свијести на Словенском Југу и данас је посебно видљив на примјеру конституисања муслиманске, односно бошњачке нације.

У складу с модерним европским схватањима нације у 19. вијеку, вјерска припадност била је потпуно нерелевантна одредница националне самобитности, и сва настојања која

су ишла у том смјеру сматрана су погрешним и ненаучним. Поред великог броја Срба православне вјере који су живјели у Далмацији и у Дубровнику, Србима су се сматрали и многи католици, који су таквим били третирани и од других. (Исто начело примјењивано је касније и на Србе, односно Хрвате исламске вјероисповијести.) Међутим, колико год то било ненаучно и у супротности са актуелним теоријама о нацији, временом је у случају Срба, Хрвата и Муслимана вјерска припадност постала гранична линија којом се ови етнички и језички готово истоветни народи конституишу као посебни национални идентитети. Због тога ишчезавају категорије Срба католика и Срба и Хрвата муслиманске вјере. То је објашњење како и зашто се корпус дубровачке књижевности данас сматра органским дијелом хрватске националне књижевности иако у вријеме када је настајао није био одређен хрватском националном идејом. Основно народносно осјећање дубровачке књижевности изражавало се интегралистичким појмом словинство, што је у првобитном и аутентичном значењу представљало припадност једној народној заједници, у ширем општем смислу словенској, у ужем јужно/југословенској, а у најужем и можда и најпрецизнијем српско-хрватској, по многочему ипак више српској. Иако је управо ова књижевна формација, касније ћемо видјети, постала основа и пресудно утицала на конституисање модерне националне хрватске књижевности, сама по себи у вријеме када је настала и док је трајала, она није била утемељена на хрватском националном осјећању или га је показивала спорадично, док је њено одређење српском припадношћу било присутније.

У ранијем периоду најзначајнији слависти су дубровачку књижевност, као уосталом и осталу књижевну дјелатност на Словенском Југу, третирали као заједничку српскохрватску књижевну појаву, а тек на самом крају 19. и на почетку 20. вијека поједини књижевни историчари почињу да је сврставају на ову или на ону страну да би се то у времену које долази постепено почело претварати у књижевни спор који се није тицао само књижевности. Мада се још 1844. води полемика између илирца Правољуба и српских писаца о припадности дубровачке књижевности, први пут овај књижевни корпус у оквиру хрватске књижевности приказује се у књизи Ђуре Шурмина *Повијест књижевности хрвајске и српске* (Загреб, 1898), што у српској књижевној науци није било примљено са симпатијама, поготово ако се имају на

уму дотадашња схватања славистичке науке која је ипак предност давала српском карактеру дубровачке књижевности, те да је то период када је у првом плану и у пуном замаху била идеја народног и књижевног јединства.⁴ Петар Бесаровић Николин у мостарској *Зори* 1899, на примјер, каже да је наша усмена књижевност заједничка, а потом додаје: „Тијем ипак не ћемо да речемо, да је дубровачко-далматинска књижевност српска. То не, али она мора у историји српске и хрватске књижевности имати засебан одјељак, у коме се не ће називати ни искључиво хрватском, ни искључиво српском, него уз потребно разјашњење зашто се тако учинило – држати *заједничким длаћо*, што смо га и једни и други наслиједили.⁵ За разлику од Шурмина, Павле Поповић је касније у свом *Прејледу српске књижевности* (1909) дубровачку књижевност приказао у саставу српске књижевности. Колико је у књижевној науци у то вријеме књижевно стваралаштво на српско-хрватском језику третирано као јединствено свједочи и податак да је Павлу Поповићу прво приговорено што прави историјски преглед само српске а не заједничке књижевности, а поготово што је дубровачку књижевност приказао као дио српске књижевности. „Као најразвијенија и најбогатија од свих старијих литература писаних народним језиком, дубровачка књижевност постала је накнадно, пошто се самам угасила, веома значајан, заједно с народном поезијом, најбитнији књижевни чинилац у процесима националне и културне интеграције на етничком простору Срба и Хрвата. Њена улога надилази уже књижевне оквире, она стоји у вези с кључним питањима конституисања и међусобних разграничења основних националних индивидуалитета на том простору.“⁶

Спор око тога „чија“ је дубровачка књижевност као што се види траје веома дуго и он се не може сматрати окончаним ни до данашњег времена. Треба рећи да тај спор није избио

4 Присталица те идеје био је и Шурмин. Говорећи, на примјер, о заједничком језику он каже: „Хрвати и Срби развише један језик, што га Хрвати зову хрватски, а Срби српским. Тај језик имаде понеких разлика, али те разлике нису такве, да би се по њима дијелили народи особите пјелине [...] Што се више познају дијалектичне сличности и разлике, то се више види, како један народ с два имена говори истим језиком, само их дијели државно уређење и неке друге мање оградe“ (Ђуро Шурмин, *Повјесити књижевности хрватске и српске*, Књижара Лав. Хартман, Загреб, 1898, стр. 7).

5 Петар Бесаровић Николин, [без наслова], *Зора*, бр. 11, 1899, стр. 388.

6 Јован Деретић, *Пути српске књижевности. Идентитет, границе, тежње*, СКЗ, 1996, стр. 144.

без разлога који се много боље уочава у прошлости, односно у вријеме када је та књижевност постојала (16. и 17. вијек), а потом и касније када је дошло до озбиљнијег изучавања књижевности на овим просторима. Осим чињенице да је хрватска национална идентификација практично потпуно одсутна из те књижевности, претпоставке за спор се налазе и у неким разлозима који иду у прилог српској припадности тог књижевног корпуса. Осим историјских претпоставки, ту је прије свега поменути језички критеријум препознавања националног карактера књижевности. Познато је, наиме, да је то најстарији и највећи огранак цјелокупне књижевности на Словенском Југу писан на народном језику и штокавским нарјечјем. То је језик којим су прије свега говорили Срби, што потврђују и највећи славистички научни ауторитети из времена када ово питање постаје актуелно (Хрвати су већим дијелом говорили чакавским и кајкавским дијалектом), па је било природно да се и та књижевност сматра српском.⁷ Милан Решетар, чувени слависта, филолог и књижевни историчар, иначе и сâм Дубровчанин, који је уживао углед највећег ауторитета, за дубровачку књижевност каже да онај „ко дијели српско од хрватскога мора признати да је Дубровник по језику био увијек српски“. Када су касније, у вријеме илирског покрета, Хрвати, који као што је речено у највећем броју нису били штокавци него кајкавци и чакавци, одлучили да им књижевни језик буде штокавски, ослањајући се управо на дубровачку књижевност и језик народних умотворина, то није било у складу с дотадашњим развојем њихове националне свијести која се првенствено веже за чакавску и кајкавску књижевност. Практично, цјелокупна хрватска књижевност послје тога стварана је на штокавском, а то нарјечје преовладало је и у свакодневној комуникацији до данашњих дана, па је тешко замислити да тако није било и раније. С обзиром на то да је данас тешко претпоставити да Хрвати нису одувјек говорили као што и сада говоре и с обзиром на то да су сви католици, укључујући и оне који су се изјашњавали као Срби, у међувремену у националном смислу постали Хрвати, укупуна

7 „Српском осећају погодовала је и тадашња наука о Словенима, у овом случају о Јужним Словенима. Добровски и Шафарик, Копитар и Миклошић, а по њима и Вук Караџић и сав тадашњи српски учени свет, сви су они сматрали, обзирући се на језик као једино мерило, да су Штокавци Срби“ (Илија Мамузић, *Илиризам и Срби*, ЈАЗУ, Загреб, 1933, стр. 84).

експанзија хрватске националне идеје у потрази за сопственим континуетом повратно се пренијела и у прошлост обухватајући и оне књижевне дионице и огранке који су у то вријеме своју народносну припадност исказивале на другачији, том времену примјењивији начин.

Тиме се, међутим, не гаси и српска атрибуција дубровачке књижевности која јој је приписивана од најранијег времена и која ни до данашњег дана није изгубила свој смисао. Колико је била јака српска идеја у Дубровнику и поводом њега, свједочи и податак да је у читавом 19. вијеку, вијеку у коме је и настала категорија нације, Дубровник сматран српским градом, не само међу Србима и страним славистима, него и међу његовим становницима. Велики дио писаца изјашњавају се као Срби (Медо Пуцић, Матија Бан, Лука Зоре), а њима се придружују и неки филолози, правници и научници разних струка, чак и свештеници. Иако за српску књижевност није имала значај као за хрватску, дубровачка књижевност је ипак доста присутна у српској књижевној традицији. Она је незаобилазна већ и тиме што представља први примјер умјетничке књижевности писане нашим народним језиком, који ће касније (у 19. вијеку) постати један од најзначајнијих фактора у стицању националне самосвијести и на коме ће бити утемељена цјелокупна новија српска књижевност. У вези с тим је и податак да се у изворима дубровачке књижевности налазе и најстарији записи наших народних пјесама.

Посебно треба истаћи да је српска књижевност у дотицају с дубровачком књижевношћу остварила први значајнији контакт са једним новим, западноевропским цивилизацијским искуством које ће касније преко Доситеја, и даље све до наших дана, постати доминантно искуство српске књижевности. То искуство десило се у право вријеме, када је под турском влашћу већ потпуно почела да јењава и губи на значају зрела срењовјеровна српска књижевност, заснована на искуствима византијског цивилизацијског круга и стандардизованим формално-стилским особеностима црквеног књижевног стваралаштва. Због свега тога, дубровачко књижевно наслеђе умногоме је „релевантно за српску литературу“ и као такво „неким својим аспектима и под одређеним условима улази у њене оквире“.⁸ То је и разлог што

8 Јован Деретић, *Пути српске књижевности. Идентичитет, границе, тежње*, СКЗ, 1996, стр. 152.

су у српској науци о књижевности стасале генерације врних истраживача дубровачке књижевности која се интензивно проучавала и у српским школама. Али у развоју српске књижевности, дубровачка књижевност ни приближно не представља оно што значи за хрватску књижевност. „Поред српске народне поезије и традиције учене књижевности средњег века и 18. столећа, дубровачка литература у српским оквирима никада не би могла постати оно што је постала у хрватским, тј. централна национална традиција“,⁹ а ево и зашто.

Старија српска књижевност, настала на основама ћирило-методијевске традиције, која је у средњем вијеку достигла свој врхунац, није се одликовала само идејним, стиљским и жанровским јединством, него и дубоком утемељеношћу у сопственом националном идентитету, подржаваном и изражаваном формама и институцијама сопствене државе и цркве. Та немањихка српска свијест, заснована на историјској истини и реалним околностима, његована је и провлачила се не само кроз средњовјековну књижевност него и кроз све остале фазе развоја српске књижевности, укључујући и народну епiku. Она се распростирала и на интегрално народносно осјећање познато у дубровачко-далматинској књижевности под именом *словинство*, попуњавајући онај реални, провјерљиви дио садржаја који се крио иза поменутог појма. На другој страни, велики дио тога садржаја остао је неартикулисан, уопштен, заснован на магловитим историјским збивањима и легендарним визијама.

Та српска национална самосвијест остала је окосница цијеле српске књижевности од средњег вијека до данашњих дана и мада је утемељена на једном „ненародном“, официјелном државно-црквеном моделу културе, недоступном ширим народним слојевима, она се није мијењала ни послје Вукових језичких и књижевних реформи. На другој страни, због раног нестанка хрватске средњовјековне државе и универзализма католичке цркве којој није одговарало формирање посебних самобитних народних цјелина, хрватска национална свијест не само да није успјела да се у довољној мјери утемељи, него је временом почела и да се губи. То се добро види и на књижевном плану: књижевност није јединствена јер нема јединствен књижевни језик, него се ствара на три дијалекта: кајавском, чакавском

и штокавском. Кајкавска књижевност садржи јасну свијест о хрватској припадности, али је скромна и по књижевним дOMETИМА и по броју оних којима је намијењена, па је њен утицај био врло ограничен. Хрвати који су говорили чакавски најраније и најјаче су артикулисали хрватску историју и традицију. Марко Марулић (1450–1524) сматра се оцем хрватске књижевности, а његова *Јудитина* је „прво хрватско и јужнословенско дело новог века“¹⁰ написано „у верских хрватки [...] по обичају наших зачињавац“, како вели сâм писац. Накнадном „копчом“, која је с дубровачком књижевношћу остварена у доба илирског покрета, о чему ће бити говора касније, хрватска књижевност је добила кључну карику у свом континуитету.

II

1.

Под разним именима и у различитим видовима идеја словенског, односно јужно/југословенског културног и књижевног јединства на овим просторима спорадично се одвијала све до романтичарског 19. вијека, када је дошло до нове ситуације и новог замаха у њеном развоју. Појачани интерес за свеукупни народни живот, а посебно за народне обичаје, језик и народно стваралаштво, који се јавља у оквиру европског романтизма, на адекватан одзив наишао је и у словенском свијету. Сада та идеја добија и једно конкретно, нешто шире значење које се садржавало у појму *словенске узајамносћ*, чијим се творцем сматра чешки национални и културни радник Јан Колар.

Према тој идеји, сви Словени су један народ чији говор се састоји од четири нарјечја руског, чешког, пољског и илирског, при чему се под илирским подразумева говор југословенских народа. При томе је мање важно колико су таква схватања била реална. Важна је идеја о међусобној словенској повезаности и јединству која је прерасла у посебан покрет са далекосежним посљедицама. Те посљедице тичу се националног освјешћавања и културног и књижевног напретка појединих, посебно малих словенских народа, окружених и стиснутих туђинским,

135

Друго поглавље

Концепт народног
и књижевног
јединства у
јужнословенским
књижевностима
– идеологија
књижевног
југословенства

највише германским политичким, културним и цивилизацијским утицајима и стегама. Идеја словенске узајамности наишла је на велики одзив и на Словенском Југу, посебно у земљама и крајевима који су били у саставу Аустроугарске, или оним који су се налазили на обалама и у залеђу Јадранског мора, гдје је традиционално био јак утицај Венеције, а који су почетком 19. вијека ушли у састав Наполеонових Илирских провинција (1806. пао је и Дубровник). На овом подручју та идеја се јавља у виду општег расположења и потребе за народним јединством које би се остваривало књижевношћу на заједничком народном језику, а најизразитије се испољава и опредмеђује у оквиру тзв. илирског покрета или хрватског народног књижевног препорода.

Илирски покрет је заправо сабирна тачка у којој су се састале и у виду својеврсног резимеа исказале практично све дотадашње идеје, настојања, наде и тежње словенског живља из ових крајева за културним, књижевним, језичким и духовним јединством. Све то потом еволуира у идеју књижевног југословенства. То је истовремено и кључна тачка у развоју новије и свеукупне хрватске књижевности на модерним, данашњим основама.

До тога покрета дошло се у оквиру једног општег законитог процеса у вријеме романтичарског заноса идејама националног освјешћивања и ослобођења у читавој Европи. Тим заносом били су обухваћени и млади из словенских земаља који су се школовали или су службовали у Бечу, Пешти и другим већим културним центрима Аустроугарске монархије. Раније смо рекли да то одушевљење подстиче самосвијест тих младих људи који временом почињу да покрећу акције и иницијативе у вези с неговањем сопствене језичке културе. У којој мјери се ради о једном општем покрету, свједочи и податак да су све народне заједнице у Аустроугарској у оквиру појачане бриге за сопствени језик, традицију, културу, образовање и слично, почеле да издају сопствене листове и часописе, да штампају своје књиге, оснивају библиотеке, читаонице, научна друштва, академије и тако даље.

Тако су, на примјер, мађарске новине „кренуле“ 1781, десет година прије српских, које опет нису покренули Срби него Грци, браћа Георгије и Публије Маркидес Пуљо. Они су 1790. у Бечу истовремено добили дозволу за покретање грчких и српских новина, с тим да у децембру те године излази први грчки лист *Ефимерис*, а два-три мјесеца касније (14. марта

1791. по старом календару) појавиле су се и српске новине под именом *Сербскија ѿовседневнија новини*, скраћено *Сербскија новини*. Лист излази црквеном ћирилицом, на црквенословенском, тадашњем књижевном језику Срба. Не зна се ко им је био уредник, али се зна да су уређиване по угледу на бечке новине тога времена. Други српски лист *Славенско-сербскија Вједомосѿи* (1792–1794) покренуо је Стефан Новаковић с циљем да неутралише *Сербскија новини* браће Маркидес Пуљо, које су биле оријентисане према Француској револуцији. Након празнине од готово двадесет година, 1813. покрећу у Бечу студенти медицине Димитрије Давидовић и Димитрије Фрушић *Новине Сербске из царсѿивујушчеѿ града Виене*, које се гасе 1822. године. Лист је штампан грађанском азбуком, на до тада најприступачнијем језику. Новине се опредјељују за Вукове језичке реформе, а једно вријеме у уређивању је учествовао и сâм Вук. Под утицајем Пољака Јосипа Добровског (1753–1829), који се сматра оцем славистике, и његовог ученика и сарадника Словенца Јернеја Копитара, цензора за словенске и новогрчке књиге у Бечу, лист систематски обраћа пажњу на друге Словене и шири идеју словенске узајамности. У образложењу захтјева за покретање овог српског листа стајало је да у Аустроугарској има 3–4 милиона Срба, а да своје листове већ имају Мађари, Чеси (*Videnské Noviny*, покренуте 1812), Пољаци, па чак, као што смо видјели, и Грци.

У том згуснутом календару иницијатива и догађаја везаних за културну и књижевну активност у народном духу и на народном језику извјесно мјесто имају и Словенци. Први словеначки пјесник и новинар Валентин Водник покренуо је прве словеначке новине *Lublanske novice* које су спочетка двапут, а потом и једном недјељно, излазиле од 1797. до 1819, и у којима је истовремено био и уредник и готово једини новинар. У вријеме француске управе припремио је више књига међу којима се посебно истиче граматика словеначког језика, објављена 1811, прва која је писана на домаћем језику. Љубљана је у то вријеме сједиште Илирских провинција, а нова, наполеоновска власт 1811. омогућује да се при лицеју у Грацу формира катедра словеначког језика, што послије Наполеновог пораза наставља и Аустрија, која катедру за словеначки језик отвара и у Љубљани 1815. године. Копитар 1809. на њемачком објављује *Грамаѿику словенскоѿ језика у Крањскоѿ, Корушкоѿ и Шѿијајерскоѿ,*

прву научну словницу (буквар) словеначког језика са основама књижевне историје. У Грацу се истовремено 1810. оснива *Словеначко друштво* (*Societas slovenica*) у оквиру кога се мало-бројна, претежно богословска млада словеначка интелигенција, подстиче и упућује да сакуља народне умотворине.

То је, као што знамо, и вријеме када уочавамо прве зреле резултате Вукове језичке реформе, као и резултате његовог сакупљачког рада. Године 1814. излазе прва српска граматика *Писменица сербскога језика*, као и прва збирка народних пјесама *Мала њосионародна славеносербска њеснарица*, а 1815. *Народна србска њеснарица*. Када је потом, 1818, објавио први *Српски рјечник* с граматиком, он је практично ударио темеље језичкој и правописној реформи код Срба.

Слична ситуација је и у Бугарској, гдје тзв. хеленисти, млада интелигенција школована под утицајем грчког препорода, чине напоре да отвори свјетовне школе на бугарском језику (прва таква основана је 1815. у Свиштову), а резултат тога је и први бугарски буквар аутора Петра Беровића Берона (1795–1871), објављен 1824. под насловом *Буквар с различни њоученија* (*Почейница с разним њоукама*), у народу популарно називан *Рибља њочейница* због цртежа кита на задњој страни. Прва граматика бугарског језика (*П'рвичка д'ларска њрамайишка*) објављена је тек 1846. у Букурешту, а њен аутор је Иван Богоров (1821–1892).

2.

Из данашњег угла гледано, изгледа необично да је ситуација с хрватском књижевношћу у то вријеме била прилично неповољна. Разлог за то био је првенствено државно-политичке природе. Након пропасти хрватске средњовјековне државе, Хрватска у државно-политичком смислу вијековима живи у склопу Угарске, у чији састав је, као што смо рекли, ушла 1102. године. Од тада па све до 19. вијека она је практично у амбијенту у коме је званични државни и црквени језик латински (међу грађанством касније и њемачки), па су народна традиција и свијест дубоко потиснуте и запретане. Томе доприноси и чињеница да у то вријеме не постоји јединствена хрватска територија него Хрватска, Далмација и Славонија, и свака за себе улази у састав

Аустроугарске. Далмација, уз то, почетком 19. вијека постаје саставни дио Илирских провинција, да би се послије Наполеновог пада поново сједињена с Хрватском, те опет нашла у саставу Аустрије, али под непосредном управљачком контролом из Беча, све до 1918. године.

Јединственом хрватском народносно осјећању није погодила ни језичка, односно књижевна разједињеност. Говори се и књижевно се ствара, као што је речено, на три дијалекта – чакавском, кајкавском и штокавском, али она најранија, доста значајна књижевност стварана на чакавском, у којој је најприсутнија хрватска национална свијест, у вријеме о коме говоримо већ увелико ишчезава, док је књижевност на кајкавском, иако траје око Загреба као средишта хрватског државног и културног живота, била скромна, без већег залеђа и перспективе. На другој страни, веома значајан корпус дубровачке књижевности на штокавском нарјечју, којим је говорио мали број Хрвата, иако с највећим дометом утицаја на читавом Словенском Југу, није био погодан за утемељење хрватске националне идеје путем књижевности већ и стога што је био заснован на општој идеологији словинства, о чему је напријед било говора. У каквим је околностима хрватска књижевност ушла у 19. вијек, као вијек националног препорода у свим јужнословенским књижевностима, најбоље се види из податка да се тек 1832. почиње предавати хрватски језик на правословној академији у Загребу (у љубљанској гимназији, као што смо видјели, словеначки је предаван још 1811), те да је практично све до 1848. службени језик у Хрватској био латински, док је грађанство претежно говорило њемачки.

Ситуација се нагло погоршала и чињеницом да је под утицајем мађарског препорода, на исти начин као и у Мађарској и у Хрватској, умјесто латинског у службеној употреби био предвиђен мађарски језик, с посљедицом да ни у администрацији ни у школама у Хрватској не би могли радити они који не знају мађарски. Тридесетих година 19. вијека ствари су биле толико поодмакле да је пријетила реална опасност да таква одлука буде прихваћена на свим мјестима укључујући и Сабор, јер је хрватско племство дуго бранило латински језик као средство којим је одржавало своје привилегије.

Павао Штос, хрватски пјесник, пригодничар тога времена, сликовито приказује тадашњу Хрватску као жену коју су сви напустили и која беспомоћно констатује:

Vre i svoj jezik zabit Horvati Hote ter drugi narod postati.

Схватања тога времена да се сопствена народност првенствено исказује и чува у сопственом, народном језику и да се, како је још 1783. говорио Доситеј, вјера и закон могу „променити, а род и језик никада“, постало је веома актуелно и за младу хрватску интелигенцију тога времена, поготово око 1830, када је озбиљно запријетила опасност да се умјесто латинског као званични језик и у Хрватској уведе мађарски.

Као одговор на те околности јавио се тада у Хрватској илирски покрет који је повела та генерација омладине рођена око 1810, која је претежно потицала из сељачких и малограђанских породица и породица ситног племства, и која због тога није, попут крупног племства, прихватала филозофију однорођивања да би сачувала сопствене економске и политичке интересе. Интересантно је да они у почетку не инсистирају на свом хрватском народном имену нити на посебном хрватском језику и књижевности, као већина осталих јужнословенских народа. То није ни чудо с обзиром на стање и околности у којима се хрватски народ налазио и које нису биле погодне за развој сопствене народносне свијести. У оквиру и под утицајем опште идеје словенске узајамности, они су се првобитно залагали за заједничко, илирско име свих Јужно/Југословена, сматрајући да су они потомци Илира који су некада живјели на овим просторима.

У вези с тим, њихова настојања била су усмјерена на стварање народног јединства путем заједничког језика и књижевности. Заједничко име за све народне заједнице обухваћене тим јединством требало је по њиховим замислима бити илирско, а тим именом звао би се и језик, као и књижевност настала на томе језику. О ширем народном јединству водило се рачуна и при избору језика на коме је требало да буде стварана та књижевност, па је одабран народни језик и штокавско нарјечје којим је писана дубровачка књижевност и на коме су настале најљепше народне пјесме. За хрватске прилике то је био радикалан заокрет, јер су остављена по страни два главна хрватска нарјечја, чакавско и кајкавско, на којима је до тада постојала извјесна књижевност, утемељена на хрватским народним основама, што дубровачка, као што смо видјели, умногоме није била. Ако се има у виду да су осим малобројних Хрвата штокавским нарјечјем

140

Станиша Тутњевић

Размеђа
књижевних
токова на
Словенском Југу

говорили сви Срби који су на том нарјечју до тада имали богату писану и поготово усмену књижевност, преко Вука увелико већ познату и у Европи, и да је славистичка наука тога времена претежно била на становишту да су сви штокавци Срби – није тешко закључити да су за основу заједничког језика и књижевности илирци умногоме преузели и кодификовали модел српске језичке и књижевне стварности, која је с Вуком и његовим следбеницима већ увелико била на путу да извојује темељну побједу језичких реформи, заснованих на народном језику.

3.

Главни вођа и идеолог илирског покрета био је Људевит Гај који је први међу Јужним Словенима покренуо идеју једне, заједничке књижевне заједнице. Све до илирског покрета „у нашој историји није било случаја да би један широк круг културних и литерарних радника бринуо бригу око успостављања јединства“,¹¹ јер оно што је било раније није имало карактер смишљене и организоване акције. Покрет почиње тридесетих година, а међу првим и најзначајнијим подухватима сматра се прилагођавање и поједностављивање хрватског правописа (по чешком узору, с дијакритичким знацима), објављено под насловом *Крајшка основа хорвајско-славенскога правописања* 1830. године. С обзиром на то да Гај због свога народног поријекла није имао политичких права нити је покрет могао представљати пред властима, у том послу одмјењивао га је гроф Јанко Драшковић, који је, иако припадник крупног племства, пристао уз илирце. Његово дјело *Дисертација* (1832), у коме је изнио хрватски политички и економски програм, умногоме је било повезано с њиховим настојањима на културном, језичком и књижевном плану.

Први проглас у коме објашњава најважније идеје илиризма Гај је објавио 1834, а већ 1835. покреће прве хрватске новине под насловом *Хорвајско-Славонске-Далмајинске Новине* с књижевним прилогом *Даница Хорвајска Славонска и Далмајинска* који се сматра првим хрватским књижевним часописом. И у једном и у другом случају хрватско-славонско-далматинска одредница ускоро је, 1836, замијењена илирским именом, а од 1843. *Новине илирске*

11 Илија Мамузић, *Илиризам и Срби*, ЈАЗУ, Загреб, 1933, стр. 1.

постају *Народне новине*. Потом Станко Враз 1842. покреће часопис, односно зборник *Коло*, а од 1845, излази и часопис *Искра* у којој је 1846. објављен сјјев *Смрѝ Смаил-аѝе Ченѝића* Ивана Мажуранића, свакако највеће дјело илиризма, али и једно од највећих дјела хрватске књижевности уопште.

Ако погледамо ситуацију у осталим јужнословенским књижевностима, видјемо да се отприлике пола деценије раније у Словенији јавља књижевни часопис *Kranjska čbelica* (1830–1834), чији су покретачи Матија Чоп и Франце Прешерн (уредник је бихо Миха Кастелиц), док се шест-седам година послје Гајеве *Данице* појављују и први бугарски листови и часописи, мада и даље изван Бугарске, као што су *Љубословие* (Смирна 1842, 1844–1846), *Б'ларски орел* (Лајпциг, 1846), *Цариградски вестник* (Цариград 1846–1862) и тако даље.

Првим књижевним часописом у БиХ сматра се *Босански ѝријашељ* фрањевца Ивана Фране Јукића, који је покренут 1850. године. Срби су, присјетимо се, још од 1824. покренули часопис *Сербска љеѝоѝис*, у ствари *Љеѝоѝис Маѝице срѝске*, који и данас излази. Првим српским и јужнословенским часописом иначе сматра се *Славено-сербски маѝазин* Захарија Орфелина, штампан 1768. код Димитрија Теодосија у Венецији на нашем и „росијском“ језику, који због недостатка сарадника и читалачке публике није издржао дуже од првог броја, у коме већину ствари (чланци општег карактера, забава, књижевност) чине преводи са руског.

Осим што су у односу на дотадашње стање радикално ријешили питање језика и правописа (штокавско нарјечје, језик дубровачке и народне књижевности, Гајев правопис), илирци су почели да стварају и мрежу националних културних и научних институција. Године 1838. створена је *Народна читѝаоница* из које су произашли Народно казалиште, Матица илирска (која је почела издавати поменути часопис *Коло* и дубровачке писце), те Господарско друштво и Народни музеј (1839), потом 1850. оснива се *Хистѝоричко друшѝиво*, а 1851. покренут је његов орган *Аркив за јѝославенску ѝовјесѝницу*.

Уз све то илирци су развили богату културну и књижевну активност, засновану на романтичарским духовним и књижевним схватањима. Уз популарисање општесловенских и посебно јужно/југословенских вриједности (традиције, историје, фолклора, књижевности и сл.), посебна пажња посвећује се

изучавању и истицању дубровачко-далматинске књижевности да би се продубила свијест о сопственим коријенима и поријеклу. Илирски покрет по свему одговара ономе што се дешава у сусједним, јужнословенским и шире у европским књижевностима у доба романтизма. Због скромних културних услова у којима су стварали, илирци се нису ни могли бавити неким великим темама, духовним стањима, опсесијама и расположењима европског романтизма, него су се оријентисали на уже, редуциране карактеристике романтизма, које су се односиле на судбину сопственог народа и биле усмјерене на националноосвјешћивачке и националноослободилачке циљеве романтичарске књижевности. Отуд је њихово дјело најчешће подређено патриотским захтјевима и карактерише га прожетост осјећањем вјере у народ, у његову историју, у његове духовне вриједности и у све што је он створио у својој прошлости. Најчешће су писали домољубну, будничку, наздравичарску поезију, али су развијали и друге књижевне жанрове, међу којима су овим циљевима највише одговарали еп и драма.

Најзначајнији писци илиризма били су Иван Мажуранић, Станко Враз, Петар Прерадовић, Димитрије Деметар и Антун Немчић.

Иван Мажуранић (1814–1890), који је био и хрватски бан (први пучког поријекла!) првенствено је познат по поменутом сијеву *Смрти смил-аје Ченгића* који је настао на основу једног савременог догађаја из 1840. када су Црногорци убили Смаил-агу Ченгића, једног од највећих својих непријатеља с којим су били у сталним пограничним сукобима. Настао по мотиву борбе крста и полумјесеца, једном од честих мотива романтичарске књижевности, овај еп говори о вишевјековној борби наших народа с Турцима. При томе не треба заборавити да је Мажуранић допјевао незавршени еп *Осман* дубровачког писца Ивана Гундулића који је био инспирисан ослободилачком улогом Словена у борбама с Турцима. Податак да Мажуранић као Хрват за тему узима борбу Црногораца с Турцима због тога постаје веома драгоцјен доказ о конкретним облицима изражавања идеје словенске узајамности, а потом и идеје народног јединства свих људи на Словенском Југу. Ово дјело, наравно, никад не би постало идеални образац националне, хрватске, односно јужно /југословенске књижевности тога периода да идеја која се у њему заступа није уздигнута на општи универзални ниво, и да његове

књижевне особине истовремено нису биле подиствене до разине најбољих дјела романтичарске књижевности.

Станко Враз (1810–1851) интересантан је по томе што је један од ријетких Словенаца који су прихватили илирски покрет и стварали језиком који су илирци установили као књижевни. При томе треба имати на уму да се илиризам у Словенији није примио јер су Словенци стицајем околности, иако нису имали ни своје државе ни сопствених форми политичког живота, успјели да развију властити књижевни језик и за тадашње прилике веома развијену националну књижевност. На почетку 19. вијека неки словеначки интелектуалци покушали су да питање језика ријеше на начин на који је у то вријеме међу Србима радио Вук Караџић, али то није успјело. По томе се словеначки романтизам унеколико разликује од истог периода у развоју осталих народа Словенског Југа. И сам Враз је спочетка сарађивао у *Крањској чбелици*, а штокавски је почео писати у Вразовој *Даници*, након што се *Чбелица* угасила. Илирцима је пришао због тога што је сматрао да ни Словенци, ни Хрвати, ни Срби због малобројности сами за себе не могу створити јаку и самоодрживу књижевност. Најпознатије његово дјело је збирка љубавне поезије *Ђулабије* (1840).

Петар Прерадовић (1818–1872) интересантан је као пјесник између осталог и због тога што је био Србин, али је и у политичком, и у националном, и у књижевном погледу припадао хрватском националном корпусу, мада је као и остали пјесници илиризма дјеловао на линији опште словенске узајамности и јужно/југословенског народног јединства.

Димитрије Деметар (1811–1872) значајан је као драмски, а Антун Немчић као прозни писац илирског покрета.

4.

Посебно треба скренути пажњу на одјеке илирског покрета у Босни и Херцеговини и на манифестације, знакове и гласове народног и књижевног јединства који су долазили с те стране. Локална српска књижевна традиција у БиХ у то вријеме била је веома скромна, а муслиманска практично није ни постојала или је стварана на туђинским, оријенталним језицима, па се поводом наше теме једино може говорити о књижевој дјелатности

фрањеваца међу којима посебно мјесто заузимају Љубомир Мартић, односно фра Грга Мартић и Иван Франо Јукић за кога смо већ рекли да је 1850. покренуо први књижевни часопис у БиХ под именом *Босански џријашељ*. Њихов далеки претеча Матија Дивковић (1563–1631), такође босански фрањевац, оставио је извјесне трагове и свједочења о језичким и књижевним питањима која ће се поставити у вријеме илирског покрета: његов чувени спис *Наук крсџјански* писан је народним штокавским говором, ћирилицом, „језиком босанским, а слови српским“, како он сам каже. С данашње тачке гледишта и Јукић и Мартић имају, извјесно, доста скромно мјесто у развоју и континуитету цјеловите хрватске књижевности, њихова књижевна и језичка схватања и њихова улога у ширењу и остваривању идеје народног и књижевног јединства у вријеме илирског покрета посебно су карактеристична. То је вријеме када је Босна у саставу Турске и када је сваки књижевни глас те врсте био драгоцјен и добро прихваћен и у хрватској и у српској књижевности. Посебно је интересантна била њихова сарадња у српским листовима у којима су у пуној мјери долазила до изражаја њихова илирска схватања. Љубомир Мартић, односно фра Грга Мартић, у српским листовима јавља се пјесмама, приказима, филолошким напоменама, путописима и слично. Његова сарадња у *Српском народном листу* (1835–1848), који је излазио у Пешти, значајна је и по томе што је управо на том мјесту 1844. објавио текст „Босанска и херцеговачка књижевност“, први текст уопште о књижевном стваралаштву у БиХ. Ту се он залаже за Вукову језичку реформу, а као доказ колико је црквенословенски језик неприхватаљив, он наводи сопствени примјер, напомињући да је чак и за рјечницима морао потезати да би разумио неки књижевни састав. „Тако је мени као Србину било; а како туђину мора бити“, каже он, што свједочи да се у младости осјећао Србином, односно да именовање јединственог словенског народног осјећања још није било свуда јасно издиференцирано у смислу како је то било касније када се Мартић сматрао Хрватом. То илуструје и податак да је Мартић у путопису „Опис Херцеговине“, објављеном у истом овом листу двије године раније (1842), на исти начин третирао и име језика: „Језик је Херцеговине нарјечје нашег српског језика.“¹² Нешто

12 Љубомир Мартић Херцеговац, „Босанска и херцеговачка књижевност“, *Српски народни лист*, бр. 12, 1844, стр. 90–93; бр. 13, 1844, стр. 97–102.

уопштенији и неодређенији био је Иван Франо Јукић који у *Српско-далмајинском маџазину* Божидара Петрановића, који је излазио у Задру 1841, штампа свој познати чланак „Земљописно-повијесно описанье Босне“ у коме вели: „Народ у Босни јест један, и то славјански, нарјечја илирскога.“ У часопису *Подунавка* (1843–1848), који је излазио у Београду, а уређивао га је Милош Поповић, брат Ђуре Даничића, Јукић објављује чланак „Књижество илирско“ у коме подржава борбу за народни језик, док је његов чланак „Хришћани у Далмацији и њихова књижевност“ (1847), још један од доказа тадашње књижевне сарадње, јер у том чланку Јукић као Хрват из Босне извјештава Србе у Србији о српској књижевности у Далмацији.

5.

Од илирског покрета хрватска књижевност је кренула сасвим новим током и тај ток се одвија све до данашњих дана. Тада је хрватска књижевност преутемељена и заснована на начелима модерног схватања нације, какво је тада владало у Европи долазећи до пуног изражаја и на Словенском Југу. Тај преокрет у хрватској књижевности важнији је од било каквог сличног покрета у другим јужнословенским књижевностима јер тек у даљем развоју та књижевност у поном смислу добија својства националне књижевности. Нова свијест истовремено се пројцира и на хетерогену, регионално и језички неповезану књижевну прошлост која се с те нове тачке накнадно повезује и „национализује“ и тако се све више успоставља у континуитету свог вишевјековног трајања, како је и ми данас видимо.

Илирски покрет ставио је Хрвате и Загреб у епицентар јужнословенских тежњи за народним и књижевним јединством, јер су илирци прије других прихватили народни језик као књижевни и усвојили нови правопис. То је у најширој хрватској културној и политичкој јавности, упркос почетним отпорима, на крају ипак прихваћено и тиме је питање хрватског језика и правописа у оном најбитнијем било дефинитивно ријешено. На први поглед може бити чудно да су Хрвати тако лако и брзо скинули с дневног реда темељно питање које код Срба још није било окончано и поред чињенице да се борба за народни језик води још од Доситеја и да је Вукова активност у том смјеру далеко предњачила

у односу на све јужнословенске народе. При томе, језичка и правописна рјешења Илираца практично и нису ништа друго него оно што је било у основи Вукових реформи. Хрватски језик од тада практично постаје језик који је у широј славистичкој јавности првенствено био познат као српски. Разлог што се у хрватском случају све одиграло тако лако лежи првенствено у томе што Хрвати тада нису имали неку чврсту и континуирану књижевну традицију коју су морали напустити и жртвовати је у име новог културног и националног концепта. Треба поновити да је латински језик више вијекова био црквени и државни језик у Хрватској, а да је касније у свакодневном грађанском и културном саобраћају увелико био присутан и њемачки.

Насупрот томе, дуга и тешка борба за народни језик и правопис код Срба била је таква управо због тога што су они имали дуготрајну и богату књижевну традицију коју није било лако напустити. Та је књижевност била на некој од комбинација словенског језика који истина није био народни, али није био ни туђински. Посредством тог језика и ћириличног писма Срби су примили хришћанство, а у оквиру тог догађаја долази и до првих облика писмености и књижевности. Још од средњег вијека на том језику развила се богата српска државна, црквена и књижевна дјелатност којом се, независно од тога што није на народном језику, и те како стварала и одржавала снажна српска национална, црквена и државна самосвијест. Да би се прихватио радикални вуковски, народски, демократски модел културе на народном језику, који је постао обиљежје романтичарског 19. вијека у читавој Европи, требало је оставити по страни велики дио сопственог културног и духовног наслеђа на коме је почивала цјелокушна српска национална свијест до тога времена. Све је то објективно успоравало и кочило Вукове реформе.

Идеалистичко илирско име 1843. је, као што је познато, званично било уклоњено, па се хрватска национална свијест у књижевности даље постепено све више јављала под првобитним хрватским именом. Илирски покрет који је трајао око петнаестак година, практично се завршава с револуционарном 1848, али идеја о народном јединству Јужних Словена, међутим, тиме није покопана. Напротив, она је остала трајна културна, духовна, а потом и политичка и државна тежња народа са овог простора, али сада све више под именом идеологије југословенства која се дефинитивно губи тек у посљедњих десетак година 20. вијека.

Зашто илирско име није могло да се одржи, како је постепено почело да се губи и на који начин ће се даље изражавати и именовати идеја о народном јединству и заједничкој књижевности на Словенском Југу, могло се јасно видјети још у вријеме док је илирски покрет трајао и то на одзиву на који је наишао, поготово у српској књижевности. Слободно се може рећи да до илирског покрета никад није на тако организован, смишљен и конкретан начин долазимо до акција, подухвата и манифестација народног и књижевног јединства међу Јужним Словенима. Нарочито је била плодна и значајна обострана сарадња између илирских, односно хрватских и српских писаца и листова. Пошто је дотадашње међусобно познавање било веома скромно, сада су писци и језикословци почели да комуницирају, да се срећу и виђају, да размјењују писма, књижевне информације, књиге, листове и тако даље. Из разумљивих разлога, о којима ће више говора бити касније, већи ентузијазам и иницијативу показивали су илирци којима је више било стало да добију подршку у српским књижевним и језикословним круговима. Они су настојали да афирмишу сваког појединца и свако схватање којим се са српске стране подржава идеја илиризма. Гајева *Даница* наглашено је инсистирала на прилозима о Србима, Србији и Црној Гори. Прилози су преношени из њемачке и из српске штампе, али има и оригиналних текстова и дописа о животу, обичајима, народним умотворинама, историји, јунаштву Срба и Црногораца. Подржавани су књижевни сарадници Срби, али су истовремено преношени и њихови прилози из српских листова у којима се афирмише идеја илиризма. Колико је то било важно, свједочи и податак да су Срби сарадници *Данице* и када то нису сами наглашавали (а често јесу) уредничком руком ближе одређивани као Илир Серб, Илир из Србије, Илир из Срема, Илир Серб из Баната и тако даље.

Главни присталица и гласноговорник илиризма међу Србима био др Петар Јовановић, директор новосадске гимназије и уредник *Бачке виле*. Сâм он објављује у Гајевој *Даници*, а истовремено уступа простор илирцима у свом листу *Бачка вила*, коју је назвао илирским алманахом. Иако је овај алманах због тога од противника илиризма са српске стране био оштро критикован, његове магловите, добронамјерне и уопштене идеје нису биле у нескладу са сопственом српском припадношћу. Јер из програма тога алманаха видимо да је он усмјерен на развијање „народности свеславјанске“ и „утемељење књижевне слоге код

илирски, југозападни, међусобном распром слепо раздробљени Славјана“. Тим програмом обухваћена је читава скала од опште словенске узајамности, преко илирства до српства, при чему једно не искључује оно друго. На истим позицијама је и његов ученик Милош Поповић који је рекао да једнако љуби и илирско и српско име, и да је и Србин и Илир.

Иако је својом основном замишљу илирска идеја о језичком и књижевном јединству међу српским писцима и језикословцима била добро примљена, појавиле су се и веома озбиљне резерве, посебно оне у вези са илирским именом. Скреће се, прво, пажња да Илири уопште нису били Словени и да се то име за Јужне Словене може употребљавати само на латинском језику на коме су становници ових покрајина тако прозвани још раније, док их Словени нису били ни населили. Осим што је било плод идеалистичких замисли које нису имале упоришта у историјској истини, то име није могло бити прихваћено ни због тога што су Срби већ одавно имали изграђену снажну националну свијест, јасно изражену сопственим националним именом старим неколико вијекова, државном и црквеном самосталношћу, ћириличким писмом, богатом средњовјековном књижевношћу, народним стваралаштвом и слично.

Највећи противник илиризма и илирског имена међу Србима био је Теодор Павловић, уредник пештанског *Српској народној листи*. „Силни цар Душан је Илир? Душанови закони су илирски...?“, запрепаштено је питао он, сматрајући да се ту можда Србима ради о глави јер ко изгуби име, изгубио је све. Павловић се у једном чланку, објављеном 1837. у *Лейпцигу Мајице српске*, пита зашто „Србљи римскога закона неће да се зову Србљима, а и језик говоре, и подрекло и колено своје српско признају, и слогу и јединство у књижеству желе“. Можда још најбоље тај проблем дефинише Вук, који у једном писму Јустину Михајловићу од септембра 1836. каже: „Гај има добру вољу и жељу, али хоће ли што учинити моћи, то ће вријеме показати. И *име* је једно од великијех сметњи; њих је тешко наговорити да су *Срби*, а ми бисмо луди били, кад бисмо пристали на то, да оставимо *наше славно* име, а да примимо друго мртво (*Илири*), које данас у себи ништа не значи.“ (Вук, иначе, није директно сарађивао у илирским гласилима, али су у њима објављиване пјесме из његових збирки, као и два његова историјска списа и једно писмо о правопису упућено илирском језикословцу Вјекославу Бабукићу.)

Оваквим становиштима са српске стране ишла је наруку и тадашња наука о Јужним Словенима. Најчувенији слависти тога доба сматрали су, као што је речено, полазећи од језика који је тада узиман као једино мјерило за одређење нације, да су сви штокавци у ствари Срби. Отуд је и било логично да се Хрвати штокавци, независно од тога што су католици, сматрају Србима, као и да се сва књижевност настала на штокваском сматра српском. Тиме се могу објаснити ставови језикословаца са српске стране који су говорили да се заједничка књижевност за коју се илирци залажу треба именовати као српска. Још 1843. изашла је у Новом Саду књига *Илири и Србљи* Евстатија Михајловића, гдје се он залаже да „књижество јужно-Славјана треба да се зове српско“ и да припадници западне цркве прихвате ћирилицу, или да бар у латиницу унесу она слова којих немају, а нужно су потребна. Појава ове књиге није безазлена, што се види и из податка да је изашла у тиражу од око 1.000 примјерака, тиражу који није достигла ниједна Вукова књига. Она заправо одражава становиште цјелокупног српског „гражданства“ из Угарске које је у сваком погледу предњачило и предводило књижевне и културне напоре свих Срба.

Да се није радило о сасвим безазленим стварима свједочи и чињеница да су се први пут почела појављивати и питања броја Срба и Хрвата, као и питања националног „власништва“ поједних културних, духовних, књижевних и сличних производа. У одговорима на примједбе са српске стране, Правољуб у *Даници*, на примјер, каже да има више Хрвата него Срба, док му Милош Светић са српске стране одговара супротно. Мада није било реално да илирско име заживи ни међу Хрватима ни међу Србима, што се, као што знамо, није ни десило, јер се већ за десетак година (1843) од илирског имена званично одустаје и у Хрватској, дискусије које су у вези с тим вођене нису без значаја, јер откривају суштинске разлоге због којих до пуног народног јединства и у имену и у јединственом језику и књижевности није могло доћи ни тада ни много касније, све до нашег времена.

Иако је по тадашњим схватањима језик био примарни критеријум за национално одређење, док се вјерозакон сматрао небитним, очито је да се у овом случају највише радило о разликама које су биле генерисане из сфере вјерске припадности. Ту се заправо ради о инверзивном и повратном утицају вјерске припадности на националну, и обратно. У народносном смислу, у основи између Срба и Хрвата и није било никакве разлике,

или она бар није била већа од разлика које су се сретале између сличних група код осталих народа. У уводном тексту поменуте *Повјесии књижевности хрватске и српске* Ђуре Шурмина, за Србе и Хрвате аутор каже да су то два политичка народа „који су свезани међу собом једним језиком, истим обичајима, али су их управо политичке прилике наврнуле на различне путеве, раздијелиле их у два политичка народа и удариле им два посебна смјера у књижевности. Које су им додирне тачке осим језика и обичаја, разабрат ће помни читалац из приповиједања о развијању душевнога рада“, каже даље аутор, „али нисам могао наћи толико једнаких смјерова, да бих могао у једној јединственој цјелини обрадити и хрватску и српску књижевност. Јер Хрвати живе својим особитим животом, а Срби својим, потреба је за мене без икакве сумње, да се морају литерарни радови дијелити, ако се хоће дати свакоме своје. Заједнице језика и обичаја не може нико раскинути, па сам оно, што је пучко и заједничко обрадио у једној цјелини. Кад може бити надођу нови смјерови и нове прилике, моћи ће се – по мојем увјерењу – ујединити читав рад једнокрвне браће.“

Осим разлика до којих је између Срба и Хрвата долазило због политичких прилика у којима су живјели, главна разлика је првенствено долазила због припадности различитим вјерама. У неким фазама и периодима вјера је била чувар нације, а у другим је нација опет штитила вјеру. Помјерање у било ком смјеру изазивало је неравнотежу. Срби су се држали ортодоксне, источне православне вјере и изворног ћириличног писма на коме су покрштавани и стекли прве облике писмености. У наметању илирског имена наговјештавали су неку врсту индиректног унијаћења, односно покатоличавања, на начин како се то раније већ догађало. Чињеница да је дошло до илирског покрета доказује да је, иако с великим сметњама и застојима, национална самосвијест међу Хрватима била већ сасвим довољно нарасла, ојачала и усмјерена тако да више није било могуће скренути је на неки други колосијек. То што се та свијест у почетку појављивала под другачијим, илирским именом, сама по себи нема неког великог значаја, што потврђује податак да је то име убрзо било напуштено.

Чињеница да се читав тај процес, опет, одвија у окриљу ширег покрета словенске узајамности и општих тежњи за народним јединством на Словенском Југу такође није у противурјечности са посебностима сваког народа који би требало да буде обухваћен тим јединством. Уосталом, и сâм Гај је сматрао

да је „скупно“ илирско име било резервисано за учене људе и књигољупце, те да оно очито дуго неће бити прихваћено у ширим народним слојевима који ће и даље употребљавати своје „посебно“ име све док не дође до заједничке „народне изобразености“ с којом ће прости народ ушити, тј. прихватити и скупно име. Касније ћемо видјети да је у ствари готово идентично било и схватање југословенског имена.

152 6.

Станиша Тутњевић

Размеђа
књижевних
токова на
Словенском Југу

Спор око илирског имена, као што се види, очито није био суштински. Суштина је било народно и књижевно јединство за које су се сви залагали. А да је свима било стало управо до тога свједочи и податак да се стално трагало и за именом заједничког садржаја. Како илирско име није било адекватно и није имало готово никакве изгледе, најчешће су се помињале верзије којима се обухвата јужно/југословенско поријекло ове народне заједнице. Разни аутори у разним приликама „лицитирају“ разна имена, али сви полазе од исте намјере и стижу до истог циља. Евстатије Михајловић, видјели смо, помиње „књижество јужно-Славјана“, Петар Јовановић говори о развијању „народности свеславјанске“ и „утемељењу књижевне слоге код илирски, југозападни, међусобном распром слепо раздробљени Славјана“, Павле Стаматовић помиње рад на напретку „југославенске или српско-хрватске-илирске литературе“, Медо Орсат Пуцић јавља се у *Даници* „у име младежи југославјанске на падованском свеучилишту“, Милош Поповић у листу *Подунавка* употребљава југословенско име, далмагински Србин Никола Боројевић, у почетку предан илирству, оцјењује да Гај има велику заслугу што је створио нову књижевну епоху код оних „јужних Славјана“ који се служе латиницом, и што је хаос њиховог језика и писмених правила „тако сретно размрсио“, али да то није пожељно „за оне Југославјане, који ћириласка слова употребљавају“ јер народ никакву новост не може прихватити зато што је његов матерњи језик „са језиком од олтара тако тесно скопчан“ да се не може раздвајати, него да књижевни језик мора проиizaћи из обадва, и тако даље. Југословенско име које су Срби у више наврата предлагали, илирци су одбијали јер су сматрали да је неопређијелено. Приједлог за име Јужни Словени, Праволуб, који у име *Данице* одговара на српске приговоре, готово исмијава

и вели, а тако је мислио и Гај, да су и Козаци Јужни Словени према Русима и предаже име Југозападнословени.

У мноштву свих ових приједлога преовладало је, ипак, југо-словенско име. Оно ће све више бити употребљавано у свим ситуацијама када се буде говорило о народном и књижевном јединству народа са Словенског Југа којим су они жељели да се супротставе туђинским културним, политичким и државним утицајима и стегамa. То име употребљава и Његош у једном писму Меди Пуцићу 1849, разочаран што напори на стварању народног јединства у то вријеме револуцијом из 1848. Словенима у Аустроугарској ипак нису ништа донијели: „Ја сам се у почетку нешто надао, но данас видим да је засад југословенство идеална ријеч која само празнијем гласом лијепо звони.“¹³ Прије тога он је, као што је познато, писао хрватском бану Јосипу Јелачићу који је 1848. командовао великом војском, да своју моћ употреби да „макне гадну љагу са лица силних Славјанах, који до дана данашњег ништа друго нијесу били до продани и жалосни робови и надничари других народа“.¹⁴ Његош је иначе с усхићењем говорио о Гају, а 1848. му је преко посредника за његову *Даницу* послао и једну своју пјесму. То је она позната пјесма у којој до пуног изражаја долази тадашње осјећање народног јединства на Словенком Југу, у којој осим стиха „Не пита се ко се како крсти...“ имају и ови често цитирани стихови:

Липо, л'јепо, лепо, лиепо,
Било, бјело, бело, биело,
Листићи су једног цвиета,
У пупољ се један одњихали.

У истом расположењу је и позната пјесма „Коло“ Бранка Радичевића који је, независно од тога што се противио илирском имену, на пропутовању из Беча кући 1848. оставио Гају једну пјесму у којој позива Србина да своме брату Хрвату пружи руку и да сложено јуришају против Мађара.

Тај период пред револуционарну 1848, када је Аустроугарска, у чијем је саставу био највећи број земаља и крајева

13 Драгомир Гајевић, *Југословенство између стварности и илузија. Идеја југословенства у књижевности почевшиком XX вијека*, Просвета, Београд, 1985, стр. 41.

14 *Истио*, стр. 27.

у којима се разбуктавао покрет словенске узајамности и народног јединства на Словенском Југу, коначно престала бити феудална држава (Француска грађанска револуција као што се зна била је 1789), донио је веома значајна, темељна књижевна дјела, која су, осим своје универзалне књижевне вриједности, посебно важна због тога што у књижевној пракси потврђују утемељеност и оправданост књижевних и језичких реформи у свим јужно/југословенским земљама. Године 1846. објављен је, као што смо видјели, сијев *Смрти Смаил-аге Ченіића* Ивана Мажуранића, док је 1847. посебно важна за српску књижевност јер те године излазе Његошев *Горски вијенац*, *Песме* Бранка Радичевића и *Рај за српски језик и њравоис* Ђуре Даничића, као и превод *Новой завјети* Вука Караџића и Ђуре Даничића. У том периоду заокружено је и завршено и дјело Францета Прешерна, коме је годину дана прије смрти (1848) изашла збирка *Поезије*.

Илирски покрет завршио се практично 1848, а у ново вријеме ушло се са знатно чистијом ситуацијом и у погледу имена и у погледу садржаја књижевног и језичког јединства на Словенском Југу. Почело је да преовладава југословенско име, а с обзиром на то да се првенствено радило о српско-хрватској језичкој и књижевној проблематици, напоредо се говорило и о српско-хрватском народном и књижевном јединству. Што се садржаја тиче, он се није много мијењао, али је сада био нешто јаснији и прецизнији. Тако је, могло би се рећи, дошло до опште стабилизације која ће се ускоро реализовати и једним историјским документом којим се крунише до тада највећи степен народног и књижевног јединства. То је чувени бечки Књижевни договор који су 1850. потписали Вук Караџић и Ђуро Даничић са српске стране, Иван Кукуљевић, Димирије Деметар, Иван Мажуранић, Винко Пацел и Стјепан Пејаковић са хрватске стране, као и Словенац Фрањо Миклошић. На тај чин потписници су се одлучили „знајући да један народ једну књижевност треба да има“ и имајући на уму жалосну чињеницу да „нам је књижевност раскомадана, не само по буквици, него још и по језику и правопису“. Да би се „што се сад више може, у књижевности сложили и ујединили“¹⁵ они су се определијели за

15 Текст „Књижевног договора“ у изворном облику објавио је Људевит Гај у својим *Народним новинама* (1850, бр. 76), а касније је он у више наврата прештампаван. Помињемо само један, данас лако доступан (*Наш језик*, књ. I, св. 9–10, 1950).

јужно штокавско нарјечје и истовремено, полазећи од Вукових и Гајевих достигнућа, предложили нека уједначавања у правопису. То је био договор људи из науке који је почивао на доброј вољи, а не на моћи неких културних, научних или државних институција. Зато је и разумљиво што осим оне о заједничком нарјечју, остале идеје нису тако лако и брзо прихваћене. (Вуков фонетски правопис међу Србима прихваћен је тек после његове смрти, а умро је 1864, и с обзиром на то да је Гајев етимолошки правопис био ухватио коријена, међу Хрватима су закључци бечког договора примијењени тек 1892. када је озваничен *Хрватски правопис* Ивана Броза који је заснован на Вуковим начелима, језику и правопису.) Гај се није слагао са овим договором и није му присуствовао, али га је први објавио у својим *Народним новинама*. Из података да је овај спис написан у Вуковом стану у Бечу, латиницом, и да је тако и потписан, као и из обавеза које је у његовој даљој разради преузео Вук, довољно јасно се види колики је био допринос његових потписника и којим начелима су се они руководили.

III

1.

Послије 1850. хрватска књижевност је ушла у нова зрелија раздобља свога развоја. Наставља се оснивање нових научних и културних институција и подузимају озбиљни научни и културни подухвати, чиме се све оно што је раније постигнуто коначно утврђује и на институционалном плану. По именима тих институција и називима тих подухвата (у неким случајевима они носе хрватску, а у неким југословенску одредницу), видљиво је да идеја народног и књижевног јединства и даље траје. Орган *Хисторичкој друштва*, видјели смо звао се *Архив за југославенску новјестину* (1851), а посебно је интересантна ситуација са *Југославенском академијом знаности и умјетности*. Југословенски опредељен, учени ђаковачки бискуп Јосип Јурај Штросмајер, још 1860. положио је почетну главницу за оснивање Академије уз писмено образложење да ће њен главни задатак „бити да обједини југославенске народе једним језиком и једном књигом и да тако створи јединство на Словенском

Југу“,¹⁶ али је до њеног потпуног институционализовања дошло тек 1867. године. Док је *Матица илirsка*, првобитно основана 1842. по угледу на *Матицу српску*, основану 1826. у Пешти и *Матицу чешку*, основану 1827. у Прагу, свој рад 1874. обновила под именом *Матица хрвајска* (Словенска матица основана је 1864), рјечник чија прва свеска у издању *Југословенске академије знаности и умјетности* излази 1880, а чији је аутор Србин Ђуро Даничић, зове се *Рјечник хрвајској или српској језика*. (Први рјечник нашег језика с граматиком који је 1818, као што смо напријед видјели, објавио Вук, звао се *Српски рјечник*.) Све ово говори на који начин су појединачни, национални (српски, хрватски, српски и/или хрватски) и општији (словински, сла-вјански, илirски, јужно/југословенски) атрибути који су стајали уз поједине књижевне, културне и научне подухвате и догађаје, успјешно међусобно функционисали и коегзистирали у читавом, како се говорило, „националистичком“ 19. вијеку.

У српској књижевности у другој половини 19. вијека опсесија народним и књижевним јединством била је много мање изражена. Крајем 19. и почетком 20. вијека идеја књижевног југословенства интезивније се јавља и подједнако захвата читав простор Словенског Југа и у пуној је сагласности с политичким тежњама јужнословенских народа. С обзиром на то да је Србија у то вријеме имала предводничку улогу у борби за национална права и ослобођење јужнословенских народа (и од Аустроугарске и од Турске), може се и разумјети да се тежиште књижевног југословенства све више утемељује у српску националну, духовну и књижевну традицију. То се посебно односи на српску средњовјековну традицију, епску поезију и косовски мит о преимућству царства небеског над царством земаљским, чиме су била инспирисана бројна књижевна дјела, али и други облици умјетничког стваралаштва. Уз најчешће помињано, готово култно књижевно дјело такве оријентације, драму *Смрти Мајке Јујовића* дубровачког писца Иве Војновића, посебно су била чувена и значајна монументална скулпторска дјела Ивана Мештровића у којима се ликовним изразом сугеришу снага, моћ и енергија заветне косовске мисли која се сада разбуђују у новим генерацијама и покрећу их према дефинитивном народном уједињењу и ослобођењу.

16 *Југословенски књижевни лексикон*, прир. Живан Милисавац, Матица српска, Нови Сад, 1971, стр. 185.

Његова замисао Косовског храма, који би био резултат „колективног умјетничког рада“ више генерација, грађеног према јединственом унапријед створеном плану, „као што су се у старо вријеме изграђивале катедрале“¹⁷ била је одушевљено прихваћена у редовима младе југословенске националистичке омладине. То национално светилиште, утемељено на порукама јединственог националног мита, требало је према тим замислима међу онима који га посјеђују да изазива дубоко запретано осјећање џиновске снаге, пркоса, моћи и стваралачке снаге народа. Посебно је било поздрављено то што је Мештровић као Хрват и поданик Аустроугарске државе своје скулптуре на великој међународној умјетничкој изложби у Риму 1911. излагао у павиљону Србије, док је на другој страни, на примјер, аустроугарски Србин Паја Јовановић излагао у павиљону Аустроугарске, што није примљено са симпатијама код југословенски оријентисане омладине. У извјештају са те изложбе о Мештровићу је с усхићењем писао Димитрије Митриновић, идеолог Младе Босне, и један од најгорљивијих заговорника идеје књижевног и политичког југословенства, на исти начин као што за Мештровића, Рачког, Кризмана и Росандића, поводом једне њихове изложбе у Загребу, каже да су ови умјетници дошли „са високим култом народне снаге и народног јединства“.¹⁸ У другој прилици, у чувеном чланку „За Југославију“, објављеном у часопису *Вихор* 1914, Митриновић Мештровића назива вођом и учитељем, а југословенску националистичку омладину позива да крене његовим путем: „Пођимо за мужевним прецима, храброшћу за правдом, с душом и телом за Југославију. Нејуначком времену упркос! И сложимо се сви.“

Прави идеолог те омладине и најутицајнији протагониста југословенства и међу Србима и међу Хрватима пред Први свјетски рат био је Јован Скерлић. Он је одмах уочио омладински национализам, али га није ставио у негативан контекст као што је чинио с патриотским егзалтацијама из доба романтизма. У једном чланку, објављеном 1913. у *Српском књижевном гласнику*, у коме се бави омладинским листовима и новим књижевним

17 Иван Мештровић, *Уйомене на йолийичке људе и доићаје*, Буенос Ајрес, 1961, стр. 418.

18 Димитрије Митриновић, „Изложба хрватског умјетничког друштва *Мегулић* у Загребу“, *Српски књижевни гласник*, књ. XXVI, св. 1, 1911, стр. 69–75.

нараштајем, он каже следеће: „Али има национализма и национализма. Национализам новог нараштаја не треба узети у уском смислу једног политичког правца, ни у смислу оног романтичарског, антизападначког, и више вербалног национализма од пре пола века. Нови национализам је вишег реда и ширих видика. Он је у ствари животни нагон једне за живот способне расе, самоодбрана једног снажног националног организма, манифестација неодојивог права једног народа да живи својим животом и да буде господар своје судбине, високо осећање солидарности која у једну складну целину сједињује све нараштаје и све делове једног народа.“¹⁹ Истичући да је национализам нових генерација реалистичан, рационалан и демократски Скерлић каже да то није „некултурна и непаметна мржња на ’трули Запад’, но свесна амбиција да се српскохрватски народ подигне до висине развијених западних народа и да као равноправан и слободан члан уђе у велику заједницу модерне цивилизације“.²⁰ Српско-хрватско „књижевно сједињавање“ као једну од најважнијих појава нове српске књижевности истиче Скерлић и у својој чувеној *Историји нове српске књижевности* (1912, 1914). Ту он каже да постепено падају преграде и нестају границе између српске и хрватске књижевности које он види као двије „књижевности истога народа и истога језика“, које се међусобно приближавају и прожимају „тежећи стварању једне српскохрватске књижевности“. Међу младим писцима на обије стране, каже он, „јављају се и такви који нису ни Срби ни Хрвати, но Србохрвати“ који припадају „колико хрватској толико и српској књижевности, тежећи не само приближавању но и стапању, идеалу који су имали најјачи умови и најбољи људи у оба дела народа: стварању једне српскохрватске књижевности“.²¹ И заиста, то је вријеме веома интензивне сарадње писаца на Словенском Југу. Хрватске књиге штампају се ћирилицом, а српске латиницом, листови и часописи уређују се у смјеру зближавања и јединства, исцрпно се прате књижевни догађаји и културна збивања у другим срединама и тако даље. Антун Густав Матош, на примјер, као

19 Јован Скерлић, „Нови омладински листови и наш омладински нараштај“, *Српски књижевни гласник*, књ. XXX, св. 3, 1913, стр. 221.

20 *Ист.*, стр. 222.

21 Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, Просвета, Београд, 1967, стр. 438.

војни дезертер побјегао је у Београд, гдје је потом у два наврата живио око седам година (1894–1898. и 1904–1908). „Немам ријечи да опишем што осјетих када га гледах из земунског воза са дезертерским немиром“, каже Матош у једном путопису. „Данас велики дио хрватске омладине види у Београду симбол ослобођења. [...] Иако сам Хрват, љубим ову земљу, јер ми даде прво уточиште, јер је слободна и јер њен краљ боље говори хрватски од хрватског краља. [...] Отићи из Загреба у Београд – то је отићи из отаџбине у отаџбину. Ми и Срби смо као они јагањци који могу да сисају двије мајке. Остављам и другу мајку...“, говорио је на одласку из Србије. То, наравно, није остало без посљедица и на књижевном плану, јер је Матош врло инспиративно писао о многим српским писцима (Станковић, Сремац, Дучић, Ђоровић, Ракић, Веселиновић итд.). Десетак година боравио је у Београду и Тин Ујевић (1913; 1920–1925; 1926–1930), који је у младости био један од истакнутих протагониста југословенске идеје због чега је 1912. и 1913. био и у затвору. Ујевић је истицао културни карактер омладинског национализма пред Први свјетски рат, сматрајући да он није у супротности са интернационализмом јер само су слободни народи предуслов слободног човјечанства. Он као и остали тражи постепено али потпуно зближавање и уједињење Јужних Словена, и у литератури и у социјалном животу, а основни задатак и највећи идеал младих види у преданом раду на културном јединству народа. О атмосфери, међусобном повјерењу и поштовању српских и хрватских писаца тога доба свједочи и Ујевићево мишљење о Скерлићу, изречено поводом његове смрти 1914: „овај изразити Србин био (је) добар пријатељ Хрвата, љубећи хрватство исто како је љубио српство.“ Матош и Ујевић нису, наравно, усамљени случајеви. Напротив, велики број хрватских и српских писаца радили су на народном и књижевном јединству, а када је послје успјеха српске војске у балканским ратовима (а потом и у Првом свјетском рату) дошло до обнове и плиме патриотске поезије у српској књижевности, одушевљење због српских побједа и ослобођења од туђинске власти искрено су у својим дјелима исказивали и хрватски писци.

У акцијама међусобног културног и књижевног зближавања на Словенском Југу пред Први свјетски рат учествују, истина, и словеначки и бугарски писци, па су у периоду од 1904. до 1906. одржана четири књижевна конгреса јужнословенских писаца,

у Београду, Загребу и Софији. Ипак, о правом јединству може се говорити само у случају писаца који су говорили истим српскохрватским језиком. Словенци су, као што смо раније рекли, још тридесетих година 19. вијека, првенствено заслугом генијалног Прешерна, били ријешили питање свога језика и своје националне књижевности и њихово учешће у пројекту народног и књижевног јединства на линији словинство–илиризам–југословенство никада није подразумијевало стапање, него повремене везе, подстицаје и утицаје. Станко Враз, као пјесник илиризма, Фран Миклошић као потписник бечког Књижевног договора и слични књижевни догађаји само су изузеци који потврђују правило. За потпуније разумијевање позиције Словенаца у односу на идеју југословенства треба поменути и чланак „Словенци и Југословени“ Ивана Цанкара, објављен 1913, дакле у исто вријеме када Скерлић пише оно што смо напријед цитирали, у коме Цанкар југословенство сматра политичким питањем, неспојивим са самосталним путем Словенаца на плану културе, књижевности и језика. Међу присталицама југословенства и српско-хрватске слоге срећемо многе научне и културне раднике, писце, језикословце и тако даље.

2.

Раније је речено да је идеја народног и књижевног јединства која је под различитим именима вијековима била опсесија народа на Словенском Југу, а посебно кулминирала пред Први свјетски рат, коначно озваничена 1918, када је реализована стварањем нове заједничке, југословенске државе. Одушевљење због коначног ослобођења и уједињења већине јужнословенских народа у заједничку државу снажно се одразило и на књижевну активност. Док је у Бугарској, која се у Првом свјетском рату наша на страни поражених сила осовине, дошло до разочарења и резигнације, у новој југословенској држави, која је обухватала све остале јужнословенске народе, с полетом се ради на даљем оживотворењу новог, заједничког, југословенског концепта књижевности и културе. Већ у јануару 1918. године у Загребу је покренут часопис *Књижевни јуџ* у коме су идеје народног јединства разрађиване и подржаване и на књижевнокултурном плану. То је био први заједнички југословенски књижевни

часопис. Уређивали су га Бранко Машић и Нико Бартуловић из Хрватске, Иво Андрић и Владимир Ђоровић из БиХ, а придружили су им се и Словенац Антон Новачан и потом Милош Црњански. Објављивани су прилози многих значајних југословенских, тј. хрватских, српских и словеначких писаца, на језику који су сами они изабрали. Колики је одјек и значај тај часопис тада имао свједочи и његов за то, али и за данашње вријеме, готово фантастични тираж од 4.000 до 5.000 примјерака. Тако конципиран часопис у први план је стављао расправе о књижевном јединству, првенствено истичући заједничке аспекте српско-хрватске, односно југословенске књижевности. У чланку „Књижевно јединство“, објављеном 1919, Антун Барац, на примјер, показује да се поједини дијелови хрватске књижевности више разликују међусобно него у односу на српску књижевност. Упориште о једној књижевности он проналази у чињеници да у заједничку српско-хрватску баштину спадају народна књижевност, стара црквена и апокрифна, а потом и дубровачка књижевност, на исти начин на који су заједничке хрватска и словеначка књижевност стваране на кајкавском нарјечју.²²

На овакав или сличан начин размишљали су и други сарадници часописа, али и многи други писци, умјетници и културни радници у периоду између два рата. Међутим, једном достигнута и озваничена, ова идеја убрзо је почела да показује и сопствена ограничења. То се посебно показује последице шестојануарске диктатуре 1929, када су нарастајуће националне супротности у новој држави, првенствено због тзв. хрватског питања, на драстичан начин почеле да угрожавају достигнуто народно јединство. У то вријеме идеја књижевног југословенства губи чврст и кохерентан концепт, али и даље остаје као отворен и трајан књижевнокултурни оквир у коме се на узбудљив и плодотворан начин одвијају, суочавају, мијешају и прожимају сва књижевна збивања на простору новостворене државе. Тим оквиром се омогућавају, подстичу и одржавају интензивна лична и књижевна сарадња, заједнички књижевни подухвати и међусобно упознавање, што доводи и до заједничких „чисто“ књижевних, поетичких пројекта. То се посебно односи на ране авангардне књижевне покрете одмах последице Првог свјетског рата, који се природно

22 То становиште он је касније поновио и спровео у својој чувеној историји књижевности *Југославенска књижевност* (Матица хрватска, Загреб, 1954).

прелијевају из једне књижевнокултурне средине у другу, али и на јединствен покрет социјалне литературе на читавом југословенском простору од 1929. па надаље, као и на многе друге видове испољавања књижевних сродности, карактеристичних за новостворени југословенски књижевни и културни простор.

Све то још више долази до изражаја у обновљеној југословенској држави после 1945, када се тај простор шири, продубљује и попуњава. Педесетих година, после раскида с поетиком социјалистичког реализма, југословенски књижевни простор добија и једну нову димензију, односно мисију. Док су књижевности у већини сусједних социјалистичких држава (бугарска, румунска, мађарска, албанска) остале заробљене и ограничене поетиком социјалистичког реализма, књижевност у Југославији слиједи модерна европска књижевна збивања, убрзано се развија и постаје образац коме теже ствараоци и из других социјалистичких земаља. Мањинска мађарска и албанска књижевност у Југославији, на примјер, захваљујући управо томе, у поетичком погледу тада су у односу на европску књижевност ажурније од матичне мађарске, односно албанске књижевности. Настајући у таквом оквиру и амбијенту књижевности свих југословенских народа и народности, у Југославији се и у поетичком, и у културолошком, и у функционалном смислу нивелирају и готово у сваком погледу функционишу на истој равни. Та заједничка карактеристика и позиција очито ће још дуго одређивати природу сваке од ових књижевности које се сада одвијају у оквиру свог посебног националног, државног и књижевног простора. Независно од тога да ли ову чињеницу схватамо као повољан или као неповољан исход, она остаје још један од доказа далекосежности више вијекова старе идеје народног и књижевног јединства на Словенском Југу која управо сада (да ли заувјек?), нестаје са историјске сцене.

IV

У циљу постизања што већег народног и књижевног јединства дошло је до иницијативе о уједначавању заједничког књижевног језика у погледу писма и нарјечја. У пуном значењу ту идеју реализовао је Јован Скерлић, у једној анкети спроведеној почетком 1914. у *Српском књижевном гласнику*. У тој анкети српски

и хрватски писци изјашњавали су се о његовом предлогу да се екавско нарјечје и латиница прихвате као основа заједничког језика. До тога предлога није дошло изненада и ненајављено. Скерлић је претходне 1913. у чланку „Источно или јужно нарјечје“ то питање детаљније разрадио, а екавско нарјечје за заједнички језик било је предложено 1911. и у загребачком часопису *Звон*, док су и неки илирци, ношени ентузијазмом народног и књижевног јединства, показивали вољу да уз латиницу уведу и ћирилицу. Разлози које су износиле присталице Скерлићеве идеје били су веома убједљиви поготово када је у питању источно, екавско нарјечје јер се осим у Србији и у Словенији тако говорило у највећем дијелу Хрватске, при чему су увјерљивости те идеје доприносиле и евидентна већа једноставност и економичност овог нарјечја. Међутим, многи хрватски писци, с обзиром на то да се штокавски језик ијекавског изговора, прихваћен у вријеме илирског покрета, увелико већ утемељио у хрватској књижевности и представљао једну од битних легитимација те књижевности, нису били склони да иду у још једну реформу, тим прије што је то сада личило на жртвовање једне од битних особина сопствене националне књижевности. На другој страни, српски писци из Босне и Херцеговине, Далмације и Хрватске, који су говорили и писали јужним, ијекавским нарјечјем, готово листом били су спремни да пређу на екавицу јер се то схватало не само као гест општег, српско-хрватског јединства него и као претпоставка дугорочног српско-српског зближавања и коначног националног уједињења свих Срба. С обзиром на то да се коначна мјера књижевног успјеха свих српских писаца на крају ипак формирала међу читаоцима који су у већем броју говорили екавски и „утврђивала“ у Београду као епицентру и средишту цјелокупне српске књижевности, опредјељење за екавско нарјечје српских писаца из Хрватске, Далмације и Босне и Херцеговине, а потом и из Црне Горе, природно је и сасвим разумљиво. Судбина ове Скерлићеве замисли интересантна је и готово узбудљива. Наиме, првих десетак година послје стварања заједничке југословенске државе (1918), када одушевљење тим историјским догађајем још није било спласнуло, многи хрватски писци, чак и Крлежа, Шимић и Ујевић, писали су екавски, али су послје кризних догађаја који су довели до увођења шестојануарске диктатуре (1929) постепено одустајали. То је доводило до парадоксалних културолошких ситуација при издавању њихових

дјела у вријеме када они више нису били живи, с обзиром на начело да се поштује посљедња верзија рукописа објављена за пишчева живота. То се првенствено односи на хрватску књижевност, док у српској књижевности, будући да су оба изговора у српском језику равноправна и легитимна, таквих дилема није било. Забиљежено је, чак, да се исти писци свјесно служе и једним и другим нарјечјем, не вршећи исправке у каснијим издањима својих дјела. Андрић је најпознатији међу њима, али није усамљен и једини (од познатијих савремених писаца тако, на примјер, поступа и Рајко Петров Ного).

У вези са овим природно се поставља питање зашто дуалитет екавског и ијекавског изговора није ухватио коријена и у хрватској књижевности, поготово што је у локалним хрватским народним говорима, којима је говорио највећи дио Хрвата, ијекавски изговор убједљиво био у мањини (кајкавци у околини Загреба говоре екавски, у Далмацији се говори икавски, у Славонији екавски и икавски итд.). Узрок томе првенствено треба тражити у чињеници да се омјер између локалних народних говора и једном установљеног књижевног језика од илирског покрета наовамо убрзано помјера у корист књижевног језика, тако да се слободно може рећи да већина Хрвата данас ипак говори књижевним језиком, при чему су локални говори ограниченији на ужи, локални и породични амбијент. Други битан разлог тиче се националне идентификације јер се, с обзиром на то да је екавски изговор већ национално маркиран као српски (иако је то на исти начин и ијекавски!), прихватање тог нарјечја међу Хрватима доживљавало као сопствена денационализација, односно србизација. Независно од тога колико је то схватање било реално и оправдано, оно је постало најозбиљнија, прије свега ипак психолошка брана прихватању екавског нарјечја у хрватском књижевном језику.

Нови талас ентузијазма за овај Скерлићев принцип јавио се после 1945, када су идеје југословенства поново оживјеле и добиле на значају. Осим српских писаца из Босне и Херцеговине, Црне Горе и Хрватске, екавским нарјечјем писали су и неки истакнути муслимански писци (Хамза Хумо, Скендер Куленовић, Хусеин Тахмишчић, Изет Сарајлић), али се временом већина писаца из тих крајева, осим оних који су живјели и дјеловали у Београду, Новом Саду и другим културнокњижевним центрима у Србији, у погледу нарјечја задржала на свом првобитном, ијекавском нарјечју. Посљедња епизода у покушају да се екавски

изговор, овог пута као инструмент националног јединства, прихвати бар у оквиру српског националног корпуса, десила се у вријеме минулог грађанског рата, када су власти Републике Српске поново актуелизовале и озваничиле употребу екавице. Међутим, како тај примјер нису слиједиле српске власти у Хрватској (Република Српска Крајина), нити власт у Црној Гори, и како тај гест није у довољној мјери подржан у научним, књижевним и културним круговима, а ни у свакодневној језичкој комуникацији у Републици Србији, он је остао изолован на вољу и право појединаца који су ипак у мањини.

Што се тиче писма, односно ћирилице и латинице, то је питање које је некад било много важније него данас и значајно је утицало на развој народног и књижевног јединства. Као изворно, аутентично писмо ћирилometодијевске мисије ширења хришћанства међу Словенима, ћирилица је трајно била и до данашњег дана остала, не само културна него и вјерско-национална чињеница, која је функционисала као знак распознавања за православне народе на Словенском Југу, на исти начин како је латиница била знак распознавања за јужнословенске народе католичке вјере. Настојања да се ћирилично и латиничко писмо примарно схвате и третирају као културна чињеница, што у суштини и јесу, која би истовремено била и значајан инструмент за постизање народног и књижевног јединства, није се показала реалном јер је вјерско-национална идентификација била тако снажна да се одустајање од „сопственог“ писма истовремено схватало и као нека врста превјеравања и однарођивања. Држећи се чињенице да је „Кирилово писмо“ изворно и почетно писмо на коме су сви Словени примили хришћанство, а у оквиру тога и писменост као претпоставку за развој књижевности, Срби су сматрали да би прави корак ка народном и књижевном јединству оних који су усвојили латиницу требало усмјерити повратку на то писмо. С друге стране, то је било схватано као начин одрицања од сопствене вјере која је ширена на латинском језику и писму (народни језик у католичким црквама тек је новијег датума!), али и сопствене књижевности на том писму. И поред тога, ношени идејом народног и књижевног јединства, неки илирци су ипак показивали вољу да постепено или дјелимично прихвате и ћирилицу. Димитрије Деметар, један од најистакнутијих међу њима, каже, на примјер, у једној полемици у *Даници* 1847. како дате „околности нису нам допустиле кирилицу попримити, премда смо увидили, да се њом

једином, особито како ју је господин Вук Стефановић Караџић приредио, сви наши звуци наравно назначити могу“.²³ Прихватање латинице међу Србима било је још деликатније, прво јер је ћирилица писмо којим су се служили од почетка писмености и као такво се учврстило и задржало не само као црквено и државно писмо него и као писмо дотадашње богате српске књижевности. Осим тога, прихватање латинице било је блокирано и страхом од унијаћења, односно покатоличавања, који је у овом случају уистину био оправдан јер је стална офанзива западне, Римске цркве у том погледу давала уочљиве резултате, понекад, касније, као на примјер у Другом свјетском рату, и у виду насилног колективног покрштавања Срба. (Да је то питање било активно и живо свједочи и позната прича „Пилипенда“ Симе Матавуља.) Осим сасвим убједљивих, суштинских разлога државног, црквеног и културног континуитета, у који је било уграђено и ово писмо, на одлуку о њеном напуштању значајно су утицали и ови психолошки разлози. Ипак, послјије широко прихваћене Скерлићеве иницијативе, а вјероватно још и више под утицајем опште офанзиве латиничког писма из великих супериорних западних култура, латиница се послјије Првог, а поготово послјије Другог свјетског рата, све више појављује и као друго писмо српске књижевности и културе.

Након осцилација у којима је латиница једно вријеме била готово потпуно задоминирала и великих националних потреса и искушења која су се на Словенском Југу десила посљедњих десетпетнаест година, ћирилица се у српској књижевности и култури опоравила и умногоме поново вратила, с тим да је латиница и даље остала у употреби, тако да се може говорити о двоазбучном језику и књижевности. За то вријеме, практично је потпуно ишчезла из хрватске књижевности и културе, иако су извјесни дијелови и те књижевности писани ћирилицом. Најстарији споменик народне хрватске писане ријечи, Башћанска плоча настала око 1100. на острву Крку, писана је, на примјер, другим писмом ћирилومتодијевске традиције – глагољицом. Једна врста ћирилице, под именом босанчица, била је својевремено уобичајена међу образованим и школованим Муслиманима, али је временом ишчезла. У складу са својим поријеклом и сразмјерно већој народносној, културној и политичкој упућености и изложености српским

утицајима, велики дио Муслимана, посебно пред Први свјетски рат и између два рата, али и послје Другог свјетског рата, служио се ћирилицом у Вуковој изведби. Иако се ни у најновијим елаборацијама сопствене језичке и књижевне ситуације нису званично изјаснили искључиво за латиницу, национални, политички, психолошки, али и општи цивилизацијски токови учинили су да је ћирилица међу Муслиманима данас практично потпуно ишчезла. При томе треба знати да је највећи дио босанске средњовјековне књижевности на коју и Муслимани рачунају као на сопствено књижевно наслеђе, посебно када се ради о натписима са стећака, такође писан једном верзијом ћирилице. Према томе, Срби су данас једини од свих јужнословенских народа у чијем језику и књижевности функционишу оба писма, при чему стално треба имати на уму да је ћирилица примарно и темељно писмо српске културе, књижевности и писмености. Уз двојност у погледу екавског и ијекавског нарјечја када је у питању српско-хрватски језик, српска књижевност функционише као средишњи дио једног простора садржавајући у себи не само формалне него и неке од суштинских особености и карактеристика мање-више свих осталих јужнословенских књижевности.

V

Чињеница да се у вријеме илирског покрета коначно утемељила и уобличила хрватска национална свијест, која је у даљем развоју хрватске књижевности имала пресудан значај, допринијела је да се идеја књижевног југословенства успостави на основама једног трајног структурног поретка који је остао на снази готово читав вијек и по, све до наших дана када је очито дефинитивно одумрла. Српска и хрватска књижевност у оквиру тог поретка читав тај период имале су сопствени и самостални развој и континуитет, али су се истовремено у много чему преплитале и прожимале до мјере да их практично више није било могуће до краја раздвојити и без остатка подијелити. Тиме је створен нови књижевни квалитет који је обухваћен појмом *југословенске књижевности*, а који је у идеалним пројекцијама и тежњама више генерација писаца требало да доведе до коначног националног, књижевног и језичког јединства. На исти начин како је Гај сматрао да „скушно“ илирско име не угрожава ничије „посебно“ име које ће бити

употребљавано све док не дође до заједничке, скушне „народне изражености“, с којом ће прости народ природно упити то ново заједничко, илирско име, тако су и аутентични протагонисти југословенске књижевне идеје сматрали да је идеја о јединственом југословенском народу и истој таквој књижевности само идеална замисао до чијег остварења се може говорити само о посебним народима и посебним националним књижевностима. Седамдесетак година послје Гаја, када након Првог свјетског рата југословенска књижевна и државна идеја доживљава свој врхунац, један од најгорљивијих присталица Скерлићевог југословенства (и његов зет) Владимир Ђоровић, брат Светозара Ђоровића, каже следеће: „Не можемо писати о једној југославенској књижевности, кад ће као такве још нема и кад она истом треба да се створи. Ми са својом новом идеологијом тек смо *народ који нас њаје*, исто као и у књижевности тек народ, који настоји да дође до заједничког и јединственог израза. А све дотле, док се не афирмирамо као свестан југославенски народ, све дотле не може бити ни јединствене југославенске књижевности.“²⁴ Иако је у остваривању ове идеје касније било осцилација и набоље и нагоре, слободно се може рећи да се ни у наредних седамдесетак година, у двије југословенске државе, у томе погледу није ништа битно промијенило. У таквим околностима идеја књижевног југословенства није онемогућавала нити ометала развој и испољавање било које националне књижевности које су се у њој садржавале, него је само обједињавала оно што се међу тим књижевностима није могло разграничити и истовремено подстицала њихово међусобно обогаћивање и оплођивање.

То значи да појам *југословенска/е књижевности* никад и ни у једном тренутку није постао надређен у односу на именовање књижевних корпуса на овом простору националним именом (српска, хрватска...), у смислу да је званично био наметнут умјесто њих. Ти су појмови увијек били међусобно комплементарни, што значи да нису један другог искључивали него су се међусобно подразумијевали: појам *југословенска књижевност* увијек је подразумијаво све националне књижевности и књижевне корпусе које ту заједничку књижевност чине, а национално или посебно име сваке од тих књижевности истовремено

24 Владимир Ђоровић, „Преглед савремене српске књижевности“, *Алманах Књижевної југа*, Загреб, 1920, стр. 24.

је најчешће подразумијевало и њену припадност заједничкој југословенској литератури. На другој страни, појам југословенске књижевности на то изричито и упућује: треба само додати имена поједних националних књижевности и књижевних корпуса. При томе треба знати да су вишевијековне тежње народа на Словенском Југу за народним, језичким и књижевним јединством све до Првог свјетског рата биле изражаване културним средствима, често ометаним од власти појединих држава у којима су ти народи живјели. Оснивањем заједничке југословенске државе 1918, југословенска идеја добија карактер званичне државотворне идеје која се у свим областима, укључујући и књижевност, подстиче, промовише, а понекад и намеће званичним државним и политичким средствима, а то се наставља и у периоду послје 1945. године. То, међутим, није имало готово никаквих посљедица на књижевни развој, поготово у смислу однарођивања или денационализације постојећих, потпуно оформљених националних књижевности. Напротив, осим политичке, државне и економске подршке развоју књижевности, књижевног тржишта и читалачке публике, под окриљем идеје политичког, државног и књижевног југословенства потпомогнуте тим средствима постепено су се развиле и конституисале и нове националне књижевности и књижевни корпуси, као што су македонска, црногорска и муслиманска књижевност, као и књижевност БиХ. Због тога се тешко може рећи да је југословенска књижевна идеја гушила или заустављала развој појединих националних књижевности, јер очито било супротно. Мишљења да је концепт књижевног југословенства онемогућавао развој појединачних националних књижевности, или да је формирање „нових“ националних књижевности или књижевних корпуса (македонска, црногорска, муслиманска, односно бошњачка, босанскохерцеговачка), ишао на штету хрватске, а посебно српске књижевности, у основи су тешко одржива. При томе се мора имати на уму, прво, да неке законите историјске процесе није могуће зауставити или с дистанце контролисати и, друго, да одслојавање поједних националних књижевности и књижевних корпуса од српске и хрватске књижевности не значи никакво њихово „распарчавање“, јер се књижевне појаве онакве какве су биле у једном времену и у одређеним условима не могу накнадно преусмјеравати и тумачити по захтјевима дневнополитичких критеријума.

Станиша Тутњевић РАЗМЕЋА КЊИЖЕВНИХ ТОКОВА
НА СЛОВЕНСКОМ ЈУГУ | Издавач Јавно предузеће
Службени гласник | За издавача Слободан Гавриловић,
директор | Извршни директор Петар В. Арбутина |
Дизајн Милош Мајсторовић | Извршни уредник Небојша
Марић | Лектура Лаура Барна | Коректура Ана Ђукић
| Техничко уређење Јасмина Живковић | Београд, 2011 |
www.slglasnik.com

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

821.163.09

ТУТЊЕВИЋ, Станиша, 1942–
Размеђа књижевних токова на Словенском Југу / Станиша
Тутњевић. – Београд : Службени гласник, 2011 (Београд :
Гласник). – 627 стр. ; 23 см. – (Библиотека Књижевне науке.
Едиција Везе)

Тираж 500. – О писцу ове књиге: стр. 625–626. – Напомене и
библиографске референце уз текст. – Регистар.

ISBN 978-86-519-1051-0

а) Јужнословенска књижевност – Компаративна анализа
COBISS.SR-ID 187641100

ГЛАСНИК
ШТАМПАРИЈА